

NIET BIJ BROOD ALLEEN

CDA-verkiezingsprogram
1977-1981

CDA christen
democratisch
appel

Postbus 7676 - Den Haag

Inhoud

Program van uitgangspunten	4
Begeleidingsbrief	6
Overwegingen	7
Verkiezingsprogram 1977-1981	8
1. Mensen leven samen	10
1a. Gerichtte aandacht voor de ander	10
1b. Samen verantwoordelijk	12
1c. Een menselijke maat	13
1d. Vorming tot verantwoordelijkheid	14
1e. Bescherming van de bedreigde mens	17
1f. Cultuur, recreatie en communicatie	18
Toelichting op 1.	20
2. Groei binnen grenzen	28
2a. Wat voorop gaat	28
2b. Zinnige arbeid	33
2c. Rechtvaardige verdeling van lasten	34
Toelichting op 2.	38
3. Een dienstbaar beheer	45
3a. Een dienstbare ordening	45
3b. Eigen vrijheid, eigen offers	51
Toelichting op 3.	52
4. Verantwoordelijkheid voor de wereld	56
Toelichting op 4.	61
Financiële verantwoording	64
Trefwoordenregister	66

Program van uitgangspunten

In antwoord op de wereldwijde oproep van het Evangelie tot dienst aan God en medemens, en vanuit de bereidheid zich te stellen onder de voortdurende kritiek daarvan, acht het CDA zich gebonden aan de navolgende algemene uitgangspunten:

1. De samenleving waarvoor wij ons willen inzetten, is die:
  - waarin menselijke verantwoordelijkheid en deelgenootschap veelkleurig tot hun recht komen;
  - waarin wordt uitgegaan van de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen, ongeacht onder meer hun levensovertuiging, ras, geslacht, afkomst of economische positie;
  - waarin de geheel eigen plaats en verantwoordelijkheid van gezin en huwelijk worden erkend;
  - waarvan de inrichting en de bestuurlijke vormgeving zijn aangepast aan de maat van de mondige mens en van de door deze te dragen verantwoordelijkheid;
  - waarin de macht is gespreid en waarin allen die macht hebben, over het gebruik daarvan verantwoording afleggen aan degenen wier welzijn daarvan mede afhankelijk is;
  - waarin gewaakt wordt tegen elke vorm van onderschikking van menselijke verantwoordelijkheden aan willekeur van staatsmacht of economisch belang, aan overheersing door technologie of wetenschap;
  - waarin de veiligheid van de burgers is gegarandeerd, de oorzaken van geweld waar mogelijk worden weggenomen en bestaand geweld op doelmatige wijze wordt bestreden.

Menselijk leven

2. Krachtens haar opdracht is de overheid geroepen de samenleving op een zo rechtvaardig mogelijke wijze te dienen. De dienst houdt onder meer in, dat zij opkomt voor de zwakken, vervolgd en ontheemden, het onrecht bestraft, de gewetensvrijheid en de persoonlijke levenssfeer eerbiedigt en in het algemeen alle voorwaarden schept, die voor een samenleving van verantwoordelijke mensen nodig zijn.

3. Vanuit de erkenning dat het menselijk leven een gave is van God, is een publieke rechtsbescherming daarvan geboden. Dit geldt in het bijzonder voor het gehandicapte leven. Het geldt echter in even grote mate voor het ongeboren en het naar het einde neigende leven.

Rechtsstaat

4. De parlementaire democratie is voor het goed functioneren van de rechtsstaat van wezenlijke betekenis terwijl het omgekeerde evenzeer geldt. Zij behoort uit te gaan van het respect voor minderheden en verdient bescherming tegen alle aanslagen, ongeacht of die van de zijde van andere staten, van particuliere belangengroepen of van saboterende minderheden afkomstig zijn.

5. De bestaande maatschappelijke orde is terecht onderhevig aan voortdurende kritiek. Zij behoort - ook via een actief overheidsbeleid - van binnenuit

te worden vernieuwd en stellig niet langs gewelddadige weg te worden omvergeworpen.

6. Overleg en samenwerking behoren ook voor de overheid, met behoud van haar eigen rechtstaak, richtsnoer te zijn. Ten aanzien van de uit particulier initiatief gegroeide organisaties en instellingen behoort zij daarbij verschillen in levensbeschouwelijke uitgangspunt te respecteren. Tegenstellingen binnen de bevolking die berusten op verschil in maatschappelijke positie, moeten zoveel mogelijk worden verkleind, mede met het oog op de vele verantwoordelijkheden in de samenleving die alleen gezamenlijk kunnen en mogen worden gedragen. Het doelbewust aanscherpen van deze tegenstellingen, evenals pogingen om de samenleving op te delen in groepen, onderscheiden naar levensovertuiging of ras, wijzen wij dan ook principieel af.

Menselijke ontplooiing

7. Het onderwijs- en cultuurbeleid dient, door een samenhangend geheel van voorzieningen, de mens te helpen bij zijn vorming en persoonlijke ontplooiing. Daarbij dient de overheid de eigen verantwoordelijkheid van de ouders te respecteren en tevens de levenskracht van groepen die de samenleving cultureel dragen, te bevorderen.

Sociaal-economisch beleid

8. Arbeid als zodanig is van grote betekenis voor individuele ontplooiing en voor het functioneren van de samenleving. De mogelijkheid tot zinvolle arbeid als instrument voor inkomensverwerving en middel tot zelfontplooiing behoort in het overheidsbeleid een centrale plaats in te nemen.

9. Het sociale en economische beleid be-

hoort uit te gaan van een door de overheid te respecteren en waar nodig te ondersteunen eigen verantwoordelijkheid van de burgers. Voor wat de onderneming betreft moet worden uitgegaan van een volwaardig deelgenootschap van de werknemer in het bedrijf. Dit dient tot uitdrukking te komen in een gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid.

10. Het economische leven zal gericht moeten zijn op een verantwoord beheer van de schepping. Daarom kan aan de voortgang van de groei van welstand en techniek geen overheersende positie worden gegund in de ontwikkeling van de samenleving. Alleen die vormen van economische en technologische expansie zijn aanvaardbaar, die mensen niet vervreemden van hun verantwoordelijkheid die geen verrijking inhouden ten koste van het arme en zwakke in de wereldsamenleving en die beantwoorden aan vooraf te stellen eisen op het vlak van een goed beheer van de ons omringende natuur.

Internationale samenleving

11. De ongebreidelde bewapening zoals manifest in de zogenaamde bewapeningswedloop, dwingt tot een veiligheidsbeleid, waarin wapenbeheersing en ontwapening van vitaal belang zijn voor de internationale veiligheid. De Nederlandse defensie-inspanning behoort afgestemd te worden op een in bondgenootschappelijk verband aanvaard niveau. Daarbij dienen wij ons er echter ernstig van bewust te zijn dat er een perfectionering van het wapentuig gaande is, die de schepping als zodanig bedreigt. Dit versterkt de noodzaak van een wereldomvattende bezinning over de grens van toegestaan wapengebruik door overheden.

12. In de internationale samenleving van

volkeren zal de plaatsbepaling van Nederland in de eerste plaats getypeerd moeten zijn door solidariteit met wat arm is en geen voldoende bescherming geniet, alsook door een strikte naleving van internationale rechtsbeginselen in dienst van een vreedzaam samenleven van alle volkeren. Vanuit dit standpunt heeft ontwik-

kelingssamenwerking prioriteit. Deze kenmerken van internationale politiek behoren bij de gewenste verdergaande integratie van Europa in het bijzonder vorm te krijgen. Deze integratie zal alleen tot stand mogen worden gebracht in het kader van verdergaande democratisering van de Europese instellingen.*

*Het Program van uitgangspunten is met de volgende begeleidingsbrief door het bestuur van het CDA aangeboden aan de besturen van ARP, CHU en KVP.

Geacht bestuur,

Op zijn vergadering van 19 maart jl. heeft het Algemeen Bestuur van het CDA een program van uitgangspunten vastgesteld, hetwelk u hierbij ter kennisneming wordt aangeboden.

Zoals reeds in de derde conclusie van het Dagelijks Bestuur, genomen in 'Berg en Dal' op 31 oktober 1975, is gesteld, beoogt dit program van uitgangspunten kernpunten te formuleren van christen-democratische politiek om daarmee het profiel van christen-democratische politiek te verscherpen.

Bij de behandeling en vaststelling van dit document hebben een aantal overwegingen gegolden, die voor een goed verstaan van betekenis zijn.

1. Uitgangspunten of beginselen behoren zo te worden geformuleerd, dat wij er gezamenlijk en in alle opzichten van harte achter kunnen staan. Alleen dan functioneert een program van uitgangspunten als iets waar wij ons op verenigen en dat ons ook onderling verenigen kan.

2. Uit het sub 1 gestelde vloeit voort, dat een program van uitgangspunten een - ook voor anderen herkenbare - ruimte moet aanduiden, waarbinnen wij gezamenlijk wil-

len en kunnen staan. Binnen een program van uitgangspunten als legitieme bewegingsruimte zal de praktische politiek steeds opnieuw moeten worden gevormd, Binnen deze omraming valt ieders politieke werkzaamheid. Het program van uitgangspunten zal tevens kunnen functioneren als een grens tussen meningsverschillen die binnen het CDA legitiem zijn en die dat niet meer zijn.

3. Op grond van het sub 1 en 2 gestelde moet ieder lid van het CDA worden geacht met deze uitgangspunten voor zijn of haar praktisch politiek beleid in te stemmen.

Met vriendelijke groet en hoogachting,
P. A. J. M. Steenkamp (voorzitter),
J. G. H. Krajenbrink (secretaris).

Opgemerkt wordt dat dit Program van uitgangspunten tegelijk met het ontwerp CDA-program aan de kiesverenigingen en afdelingen is toegezonden, maar dat dit niet kon worden geamendeerd.

De personen die door de drie partijen op gemeenschappelijke lijsten worden gekandidideerd hebben, overeenkomstig het bepaalde in art. 24 van de CDA-statuten verklaard, dat zij het politiek program van het CDA onderschrijven.

Ten aanzien van het Program van uitgangspunten is dit niet gevraagd, gezien de afspraken die daarover tussen de drie partijen zijn gemaakt, zoals die zijn neergelegd in de hierboven vermelde brief.

Overwegingen

Overeenkomstig het bepaalde in art. 3 van de CDA-statuten, gaan aan het politiek werkprogram van het CDA de navolgende overwegingen vooraf:

- a. het samenbindend element en het herkenningspunt zijn onze politieke strategie, ons aktieprogram en ons beleid, zoals wij die als antwoord aan de Evangelische oproep blijvend vorm willen geven;
- b. het CDA aanvaardt het Evangelie als richtsnoer voor het politieke handelen;
- c. het CDA wil streven naar een maatschappij waarin de Bijbelse gerechtigheid meer gestalte krijgt, de mens zijn vrijheid en verantwoordelijkheid beter kan beleven en waarin het welzijn van allen wordt gediend;
- d. het CDA richt zich tot het gehele Nederlandse volk zonder onderscheid naar geloofsovertuiging of maatschappelijke groepering.

Verkiezingsprogram 1977-1981

Thema: Niet bij brood alleen

Christen-democratische politiek - wat is dat eigenlijk?

In dit program is gepoogd dat duidelijk te maken en uit te werken in de situatie van nu. En dat is een situatie, die bepaald niet gemakkelijk is. Het kost al moeite om de problemen, waarvoor we in de politiek op dit moment staan, enigszins in kaart te brengen.

1.

De welstandsgroei is de afgelopen jaren fiks geweest. Helaas nam ook de werkloosheid toe. Ze is bovendien van een soort dat heel moeilijk te bestrijden valt. Inflatie gaat van jaar tot jaar voort en bereikte reeds ongekende hoogte. Bezorgd vragen we ons af of we groei en welvaart niet op wegzakende bodem hebben gebouwd. Grondstoffen en energie worden schaarser, het levensmilieu is op vele punten grondig beschadigd en het lot van de armste landen heeft nauwelijks verbetering ondergaan.

2.

Onderlinge menselijke verhoudingen zijn op niet weinig punten verhard. Mensen worden vanwege hun godsdienst vervolgd of op grond van hun ras onderdrukt. Ook binnen onze grenzen stellen mensen zich makkelijker dan ooit in bunkerstellingen tegenover elkaar op.

3.

Bij dit alles neemt voor velen de eenzaamheid toe. Een gevoel van onveiligheid, van zich bedreigd-weten steekt de kop op. Tegen de overmacht van een moderne wetenschap, alles-regelende techniek en een bijna magi-

sche economische macht voelt de mens zich ongeveer weerloos.

Wat zal het standpunt van het CDA tegenover deze torenhoge problemen zijn?

U suggereren dat al die problemen gevolg zijn van onze foute samenleving en dat we het met behulp van sterker overheids-ingrijpen wel klaren zullen? Of kunnen we de oorzaak van alle narigheid zoeken bij een overheid die zich teveel met ons leven heeft bemoeid en doen alsof bij terugkeer tot het vrije spel der maatschappelijke krachten de oplossing vanzelf wel weer in zicht komt?

Wie zich even in de aangeduide problemen heeft verdiept zal het met ons eens zijn, dat de kern dieper moet worden gezocht. Het gaat meer dan ooit om de koers van onze samenleving als geheel. Niet minder om het kompas dat daarvoor wordt geraadpleegd.

Het CDA is een christen-democratisch appèl, wat betekent dat het zich wil stellen onder de kritiek van het Evangelie van Christus, en dat het ook vandaaruit zijn appèl op de samenleving van nu wil laten uitgaan. Die opstelling brengt ons ertoe in deze situatie vooral twee dingen te onderstrepen:

In de eerste plaats is het onze overtuiging dat veel problemen teruggaan op het feit, dat onze samenleving te weinig de trekken heeft vertoond en nog toont - van een echt-verantwoordelijke samenleving.

Een samenleving waarin de verantwoordelijkheid wordt beseft die wij dragen tegenover God voor de instandhouding van zijn schepping.

Een samenleving, waarin mensen zich voor elkaar verantwoordelijk weten en

ook aan elkaar verantwoording willen afleggen.

Ons appèl op de huidige samenleving is dat wij aan dat antwoordgeven voorrang moeten verlenen, ook al kost dat wellicht een vertraging in de uitbouw van ons materieel geluk. Wij doen dat appèl omdat we weten dat de mens niet leven kan bij brood alleen.

In de tweede plaats willen we onderstrepen, dat naar onze overtuiging de overheid er op haar eigen wijze aan moet meehelpen, dat uit onze samenleving dat antwoord komen kan. De overheid kan het antwoord niet voor of namens een gehele samenleving verzorgen. Zij mag dat ook niet doen.

Maar wel zal ze op een rechtvaardige wijze de weg moeten banen en eventuele barrières moeten opruimen, zodat onze samenleving beter dan tot nu toe aan eigen veelkleurige verantwoordelijkheden kan toekomen.*

Zo willen we dan ook het beleid voor

de komende jaren vormgeven. De weg naar de medemens zal meer dan tot dusver ook door het overheidsbeleid moeten worden mogelijk gemaakt: dat is de invalshoek die in deel 1 van dit program zal worden gevolgd.

Ook zal er meer accent moeten worden gegeven aan het antwoord dat ook op het vlak van onze economische ontwikkeling nodig is: dat is de invalshoek van deel 2.

In deel 3 en 4 zullen tenslotte beide invalshoeken nader worden uitgewerkt naar respectievelijk de noodzaak van een dienstbaar beheer, en onze verantwoordelijkheid in de huidige wereldsamenleving.

* Als politiek systeem, waarbinnen de overheid haar beleid zal dienen te voeren, spreekt het CDA zich uit voor een democratische rechtsorde met een parlementair stelsel, in de vorm van een constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje.

1. Mensen leven samen

1a. Gerichte aandacht voor de ander

Algemeen

1. Doorlopend onderzoek is nodig naar de oorzaken van specifieke noden in de samenleving.
2. In de gerichte dienst aan de medemens krijgt het vrijwilligerswerk meer kans. Specialisering van hulpverlening mag niet overheersen en wordt waar nodig teruggedrongen.
3. Het gezin is een onmisbare pijler van onze samenleving. Het schept het meest geëigende opvoedingsklimaat voor kinderen en verschaft de noodzakelijke basis voor wettelijke regelingen. Gelijke kansen voor man en vrouw; een in bovenstaand licht doeltreffende uitwerking van het emancipatiebeleid is gewenst. Maatschappelijke dienstverlening en gezinsverzorging zijn noodzakelijk en moeten voor de mensen bereikbaar zijn.
4. Daarnaast vragen wij bijzondere aandacht voor velerlei groeperingen alleenstaanden, zoals ongehuwden, weduwen, weduwnaars, gescheidenen - allen met of zonder kinderen, al of niet in gezinsverband wonend - en

voor samenwonenden in andere samenlevingsvormen. Voor zover andere samenlevingsvormen als huishouding worden erkend, wordt dit niet alleen in een voor hen voordelige zin (huisvesting) maar ook in een voor hen nadelige zin (studie-beurzen, sociale uitkeringen) toegepast.

Zieken, gehandicapten

5. De positie en de rechten van de patiënt worden bij voorkeur in een statuut vastgelegd.
6. In de medische opleiding en research is meer aandacht nodig voor de psycho-sociale aspecten van de volksgezondheid.
7. Betere bescherming van de privacy van lichamelijk en geestelijk gehandicapte mensen die in verpleegtehuizen verblijven. Grote aandacht en zorg voor verpleging van psychiatrische patiënten.
8. Het beleid ten aanzien van gehandicapten vergt een interdepartementale aanpak, waarbij speciaal de woongelegenheden, de arbeidsvormen en onderwijsvoorzieningen, de sportaccommodatie en de verkeersvoorzieningen ten behoeve van deze groep centraal staan.

Bejaarden

9.
  - a. De bejaarde wordt in de gelegenheid gesteld zo lang mogelijk zelfstandig te blijven in diverse woonsituaties. De verantwoordelijkheid van kinderen ten opzichte van ouders moet hierbij in aanmerking worden genomen.
  - b. Te onderzoeken ware, of meer dan dusverre een vrijwillige flexibele pensioneringsleeftijd, zowel bij overheid als bij het bedrijfsleven, mogelijk is.
  - c. De bouw van bejaardenwoningen, verzorgings- en verpleegtehuizen enerzijds en de verschillende vormen van dienstverlening ten behoeve van bejaarden anderzijds, worden beter op elkaar afgestemd. De behoefte aan deze voorzieningen wordt getoetst aan lokaal en regionaal vast te leggen criteria.
  - d. Er komt een Raad voor bejaardenbeleid.
  - e. Het universitair onderwijs in geriatrie wordt uitgebreid.
  - f. De bejaarde dient in verzorgings- en verpleegtehuizen mede verantwoordelijkheid te dragen voor het te voeren beleid.
10. Jeugd- en jongerenwerk, maar ook club- en buurthuiswerk kenmerken zich voornamelijk door:
  - a. speciale aandacht voor hen, die door opleiding of leefsituatie achterbleven;
  - b. integratie van het jeugdwerkbeleid tussen en binnen de betrokken departementen;
  - c. ruimte voor organisaties op levensbeschouwelijke grondslag, alsook

ruimte voor verschillen in levens- en wereldbeschouwingen binnen gemeenschappelijke en tussen samenwerkende organen;

d. een beleidsontwikkeling waarbij de jeugd zelf een wezenlijke inbreng moet kunnen hebben.

11. Ter zake van de toekomstige Kinderbescherming geldt onder meer:

a. Kinderbeschermingsmaatregelen mogen slechts worden toegepast als andere mogelijkheden van hulp aan het kind en het gezin hebben gefaald.

b. Het verblijf van een kind in een inrichting dient zo kort mogelijk te zijn. Bovendien dient een kind, zo enigszins mogelijk, in de directe omgeving van zijn milieu te worden geplaatst.

12. De rechtspositie van minderjarige werknemers wordt in een jongerenstatuut vastgelegd.

Geestelijke gezondheidszorg

13. Bijzondere aandacht voor allen, die op enigerlei wijze in psychisch opzicht hulp nodig hebben: vereenzaamden, geestelijk gehandicapten en gezinnen met geestelijk gehandicapten, gezinnen met huwelijks- en opvoedingsproblemen.

Maatregelen tegen toenemend gebruik van opwekkings-, kalmerings- en/of slaapmiddelen als een bedreiging van de geestelijke gezondheid.

Onderzoek en voorlichting inzake leef-, eet- en drinkgewoonten en het gebruik van alcohol, tabak en drugs.

Alcohol- en drugverslaving verdienen in toenemende mate zorg en aandacht van overheid en samenleving.

Ten aanzien van soft drugs geldt dat met inachtneming van bestaande internationale verdragen niet het gebruik ervan, maar de handel erin strafrechtelijk wordt vervolgd.

Ten aanzien van hard drugs worden opsporing en vervolging niet toegespitst op het gebruik maar op het bezitten van een aanmerkelijke hoeveelheid en de handel.

Voorts kan worden gedacht aan een betere opvang van verslaafden in speciale klinieken.

Minderheidsgroepen

14. Illegaal ronselen van buitenlandse werknemers wordt tegengegaan. Bij illegaal tewerkstellen of misbruik van werkvergunningen wordt de werkgever strafbaar gesteld.

15. Buitenlandse werknemers dienen voortdurend beroep te kunnen doen op voorlichting over beroep en arbeidsomstandigheden. Het arbeidsmarktbeleid houdt rekening met hun achterstand in opleiding, taalkennis e.d.

16. Buitenlandse werknemers dient te worden toegestaan voor een langer verblijf in ons land te kiezen. Behandeling op voet van gelijkheid met Nederlandse werknemers.

17. Bij de begeleiding van minderheidsgroepen in onze samenleving worden voor zover mogelijk bestaande Nederlandse organisaties ingeschakeld. De Nederlandse bevolking moet worden geïnformeerd betreffende de culturen en leefgewoonten van de in ons land verkerende minderheidsgroepen, waaronder buitenlandse werknemers, Surinaamse Nederlanders en Zuid-Molukkers.

Asielrecht vluchtelingen

18. De Nederlandse overheid volgt een ruime interpretatie van het asielrecht ten aanzien van al degenen die buiten onze grenzen in strijd met de rechten van de mens worden vervolgd of zwaar worden gediscrimineerd.

1b. Samen verantwoordelijk

Gezamenlijk bestuur

19. Een algemene wettelijke regeling komt tot stand ten aanzien van alle bij het bestuur geldende procedures van inspraak en samenspraak.

20. Colleges van Burgemeester en Wethouders en van Gedeputeerde Staten zijn bij voorkeur afspiegelingscolleges van brede samenwerking en op programma's gebaseerd. Bij de vorming van deze colleges worden geen partijen bij voorbaat uitgesloten.

21. Bij het openbaar en het bijzonder onderwijs moeten meer mogelijkheden komen tot inspraak door betrokkenen. Bij het openbaar onderwijs met behulp van bestuurscommissies ex art. 61 e.v. van de Gemeentewet. Het bijzonder onderwijs behoort op eigen initiatief ouders, docenten, niet-onderwijzend personeel en leerlingen - afhankelijk van hun leeftijd - op verantwoorde wijze bij het bestuur te betrekken.

22. In de SER behouden de Kroonleden hun belangrijke positie. Verder worden ook groeperingen tot het beslissend overleg toegelaten, die naar aanvaardbare normen werkgevers of werknemers vertegenwoordigen.

23. Met het oog op de voorbereiding en uitvoering van het economisch structuurbeleid worden per sector van het bedrijfsleven overlegorganen gevormd, waarin werkgevers en werknemers paritair zitting hebben. Deze overlegorganen kunnen in samenspraak met de overheid globale normen opstellen, waarop ondernemingen zich kunnen oriënteren bij de ontwikkeling van hun sociale, investerings-, consumenten- en milieubeleid.

Verantwoordelijkheid in de onderneming en de instelling

24. Beslissingen binnen de onderneming en de instelling over zaken waarop de vertegenwoordigers van het personeel bij de wet invloed hebben, kunnen niet genomen worden dan na gezamenlijk overleg tussen de ondernemingsleiding en de genoemde vertegenwoordigers.

25. Er komt een wettelijke regeling tot stand ter bevordering van het werkoverleg en de behandeling van klachten in ondernemingen. Deze regeling zal het karakter hebben van een opdracht tot regelgeving aan de ondernemer in nauw overleg met de personeelsvertegenwoordiging.

26. Voor kleine ondernemingen, te weten die waarin in de regel minder dan 100 personen werkzaam zijn, komen aangepaste vormen van medezeggenschap tot stand. Er wordt een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheden om experimenten met afwijkende vennootschappelijke structuren te legaliseren.

27. Rekening houdende met het te verwachten SER-advies en met de ervaringen opgedaan met de zgn. struc-

tuurwet, wordt binnen de komende kabinetperiode gestreefd naar een wijziging van de samenstelling van de raden van commissarissen. Om de samenwerkingsgedachte te onderstrepen wordt daarbij uitgegaan van een directe verkiezing: 1/3 van het aantal commissarissen door de werknemers van de betrokken onderneming, 1/3 door de kapitaalverschaffers, terwijl het resterende 1/3 deel door de aldus gekozen commissarissen gezamenlijk gekozen wordt. Voor overheidsbedrijven wordt een overeenkomstige regeling getroffen.

1c. Een menselijke maat

Vormgeving van het bestuur

28. De organisatie van het bestuur is gericht op dienstbaarheid aan de burger. Zorg voor het leefmilieu, in brede zin, staat daarbij centraal.

29. De gemeente moet als kleinste eenheid van het bestuursstelsel groot genoeg zijn om basisvoorzieningen te kunnen handhaven, waarbij de gemeente in belangrijke mate zelf moet kunnen bepalen, op welke wijze aan deze voorzieningen vorm wordt gegeven.

30. Veel taken kunnen door het lokaal bestuur worden verzorgd. Uitgangspunten voor dit beleid zijn:

a. totstandkoming van kaderregelingen, waarbij de taak duidelijk wordt begrensd en eventueel minimumnormen worden opgenomen;

b. toedeling van bevoegdheden en verantwoordelijkheden volgens opbouw van onderaf;

c. toewijzing van financiële middelen met inachtneming van de prioriteitsstelling van de betrokken organen;

d. een betere afstemming van de verschillende procedures rond het vergunningenbeleid;

e. verlegging van het accent van preventief naar repressief toezicht (onder gelijktijdige beperking van het repressieve toezicht).

Vormgeving van de produktie

31. De bevordering van de levenskracht van het - kleinschalige - midden- en kleinbedrijf is een centraal element in het gehele overheidsbeleid.

32. Bevordering van dienstverlening door kleinere eenheden, indien, naast bedrijfseconomische maatstaven, maatschappelijke overwegingen op een voorkeur daarvoor duiden.

33. Fondsvorming in het bedrijfsleven ten bate van de toepassing van kleinschalige produktie- of arbeidsmethoden, heeft recht op fiscale begunstiging aan de hand van duidelijk omschreven criteria.

34. Oprichting en instandhouding van kleinschalige bedrijfseenheden wordt bevorderd o.a. door het fiscale en sociale regime en wettelijke regelen toe te snijden op de mogelijkheden van het kleinere bedrijf teneinde tenminste gelijkwaardige behandeling ook bij de praktische toepassing te realiseren.

35. Met betrekking tot de grotere ondernemingen in nationaal en Europees verband zullen maatregelen worden genomen tegen nadelige gevolgen van verdergaande samenvoeging, met name waar deze is gericht op het verove-

ren van marktoverwicht. Fusies behoren preventief te worden getoetst, conform het desbetreffende SER-advies.

1d. Vorming tot verantwoordelijkheid

36. Vrijheid van onderwijs (richting, inrichting en stichting) dient onverkort te worden gehandhaafd.

37. Stimulering van de oprichting van samenwerkingsscholen is geen overheidstaak.

38. Nadere wettelijke regelingen zijn in de sfeer van het onderwijs noodzakelijk voor advies en overleg, verzorging en het op permanente basis verlenen van extra voorzieningen.

39. Versterking van deskundigheid binnen de school is gewenst. In dit verband:

a. Onderzoek naar de wijze waarop deze versterking binnen de personeelsformatie kan worden tot stand gebracht, vooral in het primaire en secundaire onderwijs.

b. Voor het primaire onderwijs zijn schoolbegeleidingsdiensten nodig. Verantwoordelijkheid, behoeften en levensbeschouwelijkheid van de individuele school dienen daarbij het uitgangspunt te zijn. Daar waar deze diensten op basis van samenwerking voor openbaar en bijzonder onderwijs tot stand komen, zijn alleen privaatrechtelijke bestuursvormen aanvaardbaar. De wettelijk te regelen subsidie wordt voor een deel via de scholen uitgekeerd.

c. Voor zover voorzieningen voor school- en leerlingenbegeleiding bij het secundaire onderwijs tot stand komen, dienen deze zoveel mogelijk onder de personeelsformatie van de school te worden gebracht.

d. Geleidelijke invoering van her- en bijscholing voor onderwijsgeevenden. Voor het primaire onderwijs handhaving van het systeem waarbij de onderwijsgevende in het algemeen in een volledige weektaak wordt aangesteld. Voor het voortgezet onderwijs dient onderzoek te worden verricht naar de voor- en nadelen van een gedifferentieerd weektaaksysteem voor leraren.

e. Mede vanwege hun levensbeschouwelijke inbreng worden de landelijke pedagogische centra verder uitgebouwd. Deze uitbouw steunt tevens de vernieuwing in het onderwijs en de coördinatie en ontwikkeling van schoolbegeleidingswerk.

f. Bevordering van begrip en deskundigheid van de leerkrachten met betrekking tot emancipatie, rolwisseling man en vrouw en rolbepaaldheid bij studiekeuze.

40. Bijzondere aandacht is nodig voor kleuter- en basisonderwijs.

a. Integratie moet worden bevorderd.

b. De Stichting voor Leerplanontwikkeling (SLO) richt zich ook op speelplanontwikkeling.

c. Een nieuwe opleiding voor onderwijsgeevenden aan 4- tot 11 à 12-jarigen, gericht op geïntegreerd kleuter- en basisonderwijs, dient tot stand te komen. Voor reeds opgeleide onderwijsgeevenden dienen mogelijkheden tot bijscholing te worden geschapen.

d. Door verschuiving van prioriteiten

binnen het onderwijs geleidelijke leerlingenschaafverlaging tot een schaal van 30.

e. Vastlegging is gewenst van het minimum-eindniveau van de leerstof van primair onderwijs.

f. Maatregelen moeten worden getroffen voor het bekostigen van godsdienst-onderwijs.

g. Waar mogelijk krijgt het buitengewoon lager onderwijs eigen voorzieningen voor school- en leerlingenbegeleiding.

41. Experimenten met een driejarige middenschool (vorm van funderend onderwijs voor 11 t/m 13 à 14-jarigen) zijn nodig - naast de in gang zijnde experimenten - om een gegronde mening te vormen over een toekomstige middenschool. Op de uitkomsten van deze experimenten mag in het beleid niet worden vooruitgelopen. Goede doorstroming van elke leerling na de middenschool moet daarbij vaststaan. De minimum-inhoud van de leerstof dient te worden vastgesteld.

42. Handhaving van voortgezet onderwijs, zoals geregeld in de wet op het voortgezet onderwijs, met aandacht voor aansluiting aan de experimentele middenschool. De ontwikkeling van het voortgezet onderwijs, binnen de bestaande structuren, moet op overheidssteun kunnen rekenen. De wet op het voortgezet onderwijs zal nader moeten worden bekeken. Vooral op de punten: a) doorstromingsmogelijkheden; b) kiezen van vakkenpakketten; c) vervaging beroeps- of functie-opleiding; d) brede scholengemeenschappen (bijvoorbeeld algemeen vormend onderwijs en lager beroepsonderwijs).

43. Na een eventuele invoering van de

middenschool dient na de middenschool de beroepsopleiding in het beroepsonderwijs duidelijk tot zijn recht te komen. Zo enigszins mogelijk dient deze opleiding gegeven te worden vanaf het veertiende jaar. Voor de ontwikkeling van het beroepsonderwijs is daarom nodig: onderzoek naar de mogelijkheden van vervolg-beroepsonderwijs na het lager beroepsonderwijs, hetzij als afzonderlijke scholen van voortgezet beroepsonderwijs, hetzij als niveaudifferentiatie binnen een verbreed middelbaar beroepsonderwijs. Vakmanschap dient te worden gestimuleerd.

44. Wenselijk is een geleidelijke vervanging van het onderwijs en de vorming voor werkende jongeren door participatie-onderwijs aan bestaande initiële beroepsopleidingen, door o.a. samenwerking en - waar mogelijk - integratie van vormingswerk, beroepsbegeleidend onderwijs en lager beroepsonderwijs. Er dient te worden nagegaan hoe en in welke vormen van beroepsonderwijs de methode van participatie-onderwijs toepasbaar is. In het beroepsonderwijs dient in ruime mate plaats te zijn voor vorming ten aanzien van zaken die buiten het toekomstig beroep liggen. Zolang volledig participatie-onderwijs niet is gerealiseerd, voor betrokkenen zo mogelijk de arbeidsovereenkomsten vervangen door leerovereenkomsten, onder de pedagogische verantwoordelijkheid van een bevoegde onderwijsinstantie, en met een voor iedereen gelijke stagevergoeding.

45. Hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs worden, met behoud van eigen karakter, onderling op elkaar afgestemd. De keuze-mogelijkheid van studieprogramma's wordt, door verschuiving van prioriteiten binnen het onderwijs, uitgebreid door nieuwe programma's in

het hoger beroepsonderwijs.

46. Bij het wetenschappelijk onderwijs is nodig het geheel invoeren, uitwerken en zondig herwaarderen van de wet op herstructurering en de wet universitaire bestuurshervormingen. Voor het wetenschappelijk en het hoger beroepsonderwijs is nodig het invoeren en herwaarderen van een planningsstelsel dat ook op evenwichtige spreiding naar regio en levensbeschouwing is gericht. Eerst na opgedane ervaring met het bovenstaande wordt een wet op het hoger onderwijs voorbereid.

47. Nader onderzoek en experimenten op het gebied van wederkerend onderwijs. Doel is dat iedereen die daarvoor in aanmerking komt, na beëindiging van zijn initiële opleiding de gelegenheid krijgt tot verdere vorming en nascholing. Avondonderwijs en open school spelen hierin mee. Bij experimenten wordt voorrang gegeven aan groepen die weinig onderwijskansen ontvingen. Nadere uitwerking van het recht op wederkerend onderwijs en het daarmee samenhangend studieverlof is nodig. In dat verband geen verdere verlenging van de leerplicht.

48. Voor alle opleidingen van onderwijsgevenden moet spoedig een afzonderlijke wettelijke regeling komen. Het her- en bijscholen van onderwijsgevenden wordt ondergebracht bij de instellingen die met deze opleidingen zijn belast.

49. Huidige verschillen in wijze van studiefinanciering (kinderbijslag, beurzen, ouderlijke bijdragen) worden teruggebracht door de invoering van een eenduidig stelsel van studiefinanciering per onderwijssoort voor alle studerende van 18 jaar en ouder. Door de financiële middelen voor le-

vensonderhoud rechtstreeks aan de studerende toe te kennen en door de mogelijkheid van gegarandeerde leningen wordt de financiële onafhankelijkheid van de studerende vergroot.

1e. Bescherming van de bedreigde mens

Bescherming van leven en veiligheid

50. Voortgezet onderzoek is nodig naar de oorzaken van criminaliteit. De mogelijkheid tot het opleggen van voorwaardelijke straffen wordt verruimd. Verruiming is eveneens wenselijk voor de mogelijkheid van het opleggen van andere straffen dan vrijheidsstraf en geldboete. Realisering van de mogelijkheid tot voorwaardelijk niet straffen.

51. Verbetering en versterking van het politie-apparaat heeft voorrang in het overheidsbeleid. Meer zorg voor de slachtoffers van delicten.

52. Het beleid tot verbetering van de begeleiding van gevangenen en van de materiële voorzieningen voor het gevangeniswezen wordt voortgezet; daarbij verdient de positie van het gevangenispersoneel zorgvuldige aandacht. Ook wordt gezocht naar vormen om de gevangenen zelf bij het interne gevangenis-regime te betrekken. Ruimere toepassing - ook binnen de overheids sfeer - van reclassering van oud-gevangenen.

53. Bezinning is nodig ten aanzien van het voorkomen en bestrijden van massale wetsovertreding.

54. Ter bescherming van individuele belangen worden proeven genomen met het toelaten van organisaties tot het voeren van civiele procedures, in het bijzonder met betrekking tot de economische wetgeving.

55. Het aanprijzen en ongevraagd thuis (laten) bezorgen en opdringen van pornografie behoort onderwerp te zijn c.q. te blijven van een strakke verbodswetgeving.

Bescherming van menselijk leven en samenleven

56. Vanuit de gestelde norm hebben de fracties van ARP en KVP in de Tweede Kamer een initiatief-voorstel ten aanzien van abortus ingediend en vervolgens ingetrokken, behelzende dat abortus door de medicus niet mag worden toegepast, tenzij

a. de voortzetting van de zwangerschap voor de lichamelijke of geestelijke gezondheid van de vrouw een ernstige bedreiging meebrengt, en

b. deze bedreiging niet anders kan worden afgewend dan door de zwangerschap af te breken.

Er worden meer dan tot dusver voorzieningen getroffen om de vrouw te helpen en te begeleiden vóór zowel als na de beslissing inzake het al dan niet uitvoeren van abortus. De mogelijkheden tot adoptie van kinderen worden vereenvoudigd en verruimd.

57. Tegenover het probleem van de zwangerschapsafbreking behoort betere voorlichting over het voorkomen van zwangerschap gegeven te worden.

58. Het verantwoord omgaan met moge-

lijkheden van passieve euthanasie kan nadere wettelijke regelingen noodzakelijk maken. Hetzelfde geldt voor orgaantransplantaties en voor medische experimenten in het algemeen. In elk geval dient te worden voorkomen, dat de medische vermogens zich gaan richten tegen de mens en diens waarheid.

Bescherming tegen onredelijke pressie

59. Een wettelijke regeling is nodig ter bescherming van burgers tegen misleidende reclame. Hierin past een verbod van met name die reclamemethoden die rechtstreeks zijn gericht op de beïnvloeding van het menselijk onderbewustzijn.

1f. Cultuur, recreatie en communicatie

Cultuur

60. Zorg voor de cultuur behoort tot het beleid van alle departementen. Brede en actieve deelname aan kunstuitingen wordt bevorderd door:

a. het aanmoedigen van kunstzinnige vormen en van kunstbeoefening door amateurs;

b. het betrekken van kunstenaars bij het stichten en inrichten van openbare gebouwen;

c. het onderling afstemmen van subsidiebeleid voor de verschillende kunstsectoren.

61. Regionale culturen worden door de overheid in hun eigenheid erkend en gesteund, waarbij de Friese cultuur

met name door de eigen taal een bijzondere plaats inneemt.

62. Internationale culturele betrekkingen worden verstevigd door onder meer uitwisseling van jeugdgroepen. Speciale aandacht verdient de versterking van de culturele betrekkingen binnen West-Europa en dit zowel door uitwisselingsprogramma's als door gerichte aanpak in het onderwijs.

63. Het museumbeleid probeert de opgelopen achterstanden in te halen door een betere spreiding van musea en oudheidkamers. Meer aandacht voor de plaats en functie van het monument ten opzichte van zijn omgeving.

Sport

64. a. Iedereen dient aan sport te kunnen deelnemen; daarvoor is nadruk op de ontwikkeling van de recreatieve sportbeoefening gewenst.

b. De sportbeoefening en de organisatie ervan is een taak van de particuliere sportorganisaties.

c. Er komt een landelijk overlegorgaan voor de sport.

65. De overheid gaat de verzieking-door-geld en de verruwing van de sport tegen, in overleg met de desbetreffende organisaties.

Mediabeleid

66. De overheid is mede verantwoordelijk voor het behoud van een vrije en gedifferentieerde pers. Zij dient vorming van monopolies tegen te gaan. Zij verleent daarom steun aan persorganen die in economische moeilijkheden verkeren en wier voortbestaan in een

veelkleurige informatievoorziening niet kan worden gemist. Die steun kan worden verleend via het Bedrijfsfonds voor de Pers volgens openbare, vooraf bekende criteria.

67. De verscheidenheid in de omroep moet programmatisch tot uitdrukking komen naar gelang de grootte van de aanhang en de veelkleurigheid der vrije omroeporganisaties.

Hiertoe dient het aantal uren dat de NOS als zendgemachtigde ter beschikking staat, te worden teruggebracht ten gunste van de omroepen. Grote versnippering zowel als sterke concentratie worden in het omroepbe-

stel naar vermogen tegengegaan.

68. De nationale overheid heeft wat betreft de regionale en de lokale omroep een stimulerende taak. Deze omroepen worden gefinancierd uit regionale en lokale middelen; zij zenden geen reclame uit.

69. De verdere ontwikkeling van de kabeltelevisie dient kritisch te worden gevolgd en zal zonodig moeten leiden tot een terughoudende beleidsopstelling. Geen commerciële gebruikers worden tot de eigenlijke kabeltelevisie-uitzendingen toegelaten.

Toelichting op 1: Mensen leven samen

1a. Gerichte aandacht voor de ander

„Krachtens haar opdracht is de overheid geroepen de samenleving op een zo rechtvaardig mogelijke wijze te dienen. Die dienst houdt in dat zij opkomt voor de zwakken, vervolgd en ontneemden, het onrecht betreft de gewetensvrijheid en de persoonlijke levenssfeer eerbiedigt en in het algemeen alle voorwaarden schept, die voor een samenleving van verantwoordelijke mensen nodig zijn”. (Art. 2, program van uitgangspunten).

Wanneer mensen als „dingen” mochten worden behandeld konden veel maatschappelijke problemen simpel worden weggekap. Gebrekkige oude mensen voor gemeenschappelijke rekening naar het bejaardenhuis. Hinderlijke drugverslaafden naar de rechter. Werkloze gastarbeiders de grens weer over. Zo worden mensen tot gevallen. Een overheid die in onze samenleving de trekken van het menselijk gezicht herkenbaar wil maken, heeft het moeilijker. Ook in onze samenleving zijn er die vele duizenden, wier zorgen niet met een goede geldbelegging, slankmakend snoepgoed en nieuwer waspoeder verdwenen zijn. Overheidszorg zal zich vooral moeten richten op mensen die in dat eenzijdige beeldbuispel niet meer passen. Ons samenleven moet weer opengaan voor de menselijkheid van hongerigen en uitgestotenen, van eenzamen en zieken. Om in maatschappelijke

lijke nood de nood van de mens te herkennen zullen we, om met Georg Picht te spreken, „de codes van menselijke nood opnieuw moeten leren ontcijferen”. Dat wil om te beginnen zeggen dat naar de werkelijke oorzaken van die nood doorlopend onderzoek wordt gedaan.

Gehandicapten

Een van die groepen die bij voorrang een gerichte aandacht nodig heeft bestaat uit gehandicapten en al dan niet langdurig zieken. Ten aanzien van de gehandicapten moet de overheid hun recht erkennen op bouw- en verkeersvoorzieningen die aan hun gesteldheid zijn aangepast. Zij behoren de grootst mogelijke kans te krijgen lid van de samenleving te zijn. Zieken mogen aanspraak maken op persoonlijke behandeling en „privacy”. Het inzicht moet doorbreken dat een toenemend gebruik van medicijnen en medische voorzieningen niet altijd het juiste antwoord is op menselijke spanningen die vaak door persoonlijke en maatschappelijke problemen zijn ontstaan.

Bejaardenbeleid

Juist in het menselijk vlak vertoont ook het bejaardenbeleid nog vele tekortkomingen. De „code” voor de nood van hulpvragende oudere mensen is te lang in de hoogte van geldelijke steun gezocht, zonder dat hun lichamelijke moeilijkheden en psychische problemen voldoende werden herkend. Bejaarden moeten de mogelijkheid om op zichzelf te wonen zo

lang mogelijk behouden en hun huisvesting vraagt voorzieningen die speciaal op hun omstandigheden passen. Vrijwillige experimenten in het bedrijfsleven en bij de overheid met flexibele pensioneringsleeftijd verdienen steun.

Jeugdbeleid

Het jeugdbeleid is meer dan een kwestie van jeugd- en buurthuizen of van verantwoord onderwijs. Het raakt ook het jeugdrecht en de, in nauwe samenwerking met particuliere instellingen, te regelen jeugdzorg. De vlucht van niet weinig jongeren in drankmisbruik en drugs maakt openhartige voorlichting over de gevaren daarvan nodig. Daarbij moet worden doorgestoten naar achterliggende oorzaken, ook wanneer die van maatschappelijke aard blijken te zijn.

Werkende jongeren mogen in onze samenleving niet bij hun leeftijdsgenoten worden achtergesteld. Zij behoren liefst aan dezelfde scholen als zij onderwijs te kunnen volgen.

Met het straffen van verslaafden aan drugs wordt zelden iets opgelost. Eerder moeten zij onderwerp zijn van geestelijke gezondheidszorg. Streng vervolgingsbeleid past daarentegen ten aanzien van handelaars in verdovende middelen, die immers weinig minder zijn dan moordenaars op termijn.

Minderheidsgroepen

Ook minderheidsgroepen zullen volwaardig aan onze samenleving moeten kunnen deelnemen. De eigen identiteit van deze groepen wordt erkend. Dezelfde organisatie die de dienstverlening ten behoeve van de gehele bevolking verricht voert deze ook uit ten aanzien van minderheidsgroepen. Aparte (categorale) organisaties verrichten slechts die diensten, welke noodzakelijkerwijs voor een minderheidsgroep afzonderlijk moeten wor-

den uitgevoerd. Gerichte zorg moet naar voren komen in een ruimhartig toekennen van asielrecht aan vluchtelingen. Gerichte aandacht is op haar plaats in het beleid ten aanzien van verschillende economisch-zwakkere bevolkingsgroepen. Dat moet blijken uit de wijze waarop deze groepen (bijv. de kleinere zelfstandigen) bij hun moeilijkheden terzijde worden gestaan. Ook uit de wijze waarop wordt getracht werklozen weer bij de samenleving te betrekken. Tenslotte is gerichte persoonlijke aandacht volstrekt onmisbaar wanneer beslissingen over dood en leven worden genomen, zoals bij het toepassen van abortus het geval is. Ook in deze zin dat alles moet worden gedaan om voor de vrouw het niet-toepassen van deze ingreep mogelijk te maken. De overheid kan haar beleid natuurlijk nooit volledig „verpersoonlijken”. Zij zal wel - uiteraard in het kader van haar zorg voor de openbare orde en de goede zeden - bijzondere aandacht moeten geven aan de bijzondere plaats en de bijzondere noden van mensen en menselijke relaties. Ook wanneer hieruit voortvloeit dat voor andere zinvolle activiteiten minder aandacht en middelen beschikbaar blijven.

1b. Samen verantwoordelijk

„De samenleving waarvoor wij ons willen inzetten is die ... waarin menselijke verantwoordelijkheid en deelgenootschap veelkleurig tot hun recht komen”.

„Tegenstellingen binnen de bevolking die berusten op verschil in maatschappelijke positie moeten zoveel mogelijk worden verkleind, mede met het oog op de vele verantwoordelijkheden in onze samenleving die alleen gezamenlijk kunnen en mogen worden gedra-

gen. Het doelbewust aanscherpen van deze tegenstellingen, evenals pogingen om de samenleving op te delen in groepen, onderscheiden naar levens-overtuiging of ras, wijzen wij dan ook principieel af". (Art. 1 en 6, program van uitgangspunten).

Een figuur als „Vadertje Staat" voelt heel veel voor „verpersoonlijking" van het regeerbeleid. Toch is hij wel de laatste die de mondige mens in een samenleving tot zijn recht laat komen. Wat billijk en goed is wil vader zelf uitmaken. Antwoord past alleen als hij daarom vraagt. Daadwerkelijk samen leven vergt echter het dragen van eigen verantwoordelijkheden. En het vergt ook: de bereidheid en de mogelijkheid om die *gezamenlijk* te dragen.

Dat het „particulier initiatief" een wat besmet begrip is geworden, kan ons er niet van weerhouden uit te spreken dat het dragen van eigen verantwoordelijkheid er sterk door wordt bevorderd. In zoverre moet er dan ook, bij elk streven naar een verantwoorde samenleving, volle ruimte voor behouden of geschapen worden. In een maatschappij die allereerst op materiële vooruitgang is gericht dreigt het besef van *samen* verantwoordelijk te zijn echter makkelijk te vervagen. Het spel van verdeling van macht en knikers drijft mensen in elkaar bevechtende groepen uiteen.

Verantwoordelijkheid bindt juist samen. Daarom moeten maatregelen en middelen worden ingebouwd om het afleggen van verantwoordelijkheid aan de ander beter dan tot dusver mogelijk te maken; en er moeten voldoende platforms zijn om die ook *gezamenlijk* metterdaad tot gelding te kunnen brengen. Platforms die onze *gezamenlijke* verantwoordelijkheid kunnen dragen zijn om te beginnen nodig in het internationale beleid. Zij zijn echter ook zeker nodig op nationaal niveau, in het bestuur van ons

land. Ze zijn tenslotte ook nodig op het vlak waarin veel Nederlanders de meeste tijd verkeren: in hun dagelijks werk, of dat nu binnen of buiten het bedrijfsleven ligt.

Gezamenlijk bestuur

Het behoud van vormen van *gezamenlijk* bestuur van gemeenten en provincies achten wij bijzonder belangrijk. Van een dagelijks bestuur zal in principe geen partij die in gemeenteraad of provinciale staten vertegenwoordigd is, bij voorbaat mogen worden uitgesloten.

Bij openbaar en bijzonder onderwijs, bij ziekenhuis- en verpleeginrichtingen moeten meer mogelijkheden komen tot inspraak door betrokkenen.

Centraal overleg in en met het bedrijfsleven is onmisbaar. Dit behoeft echter spreiding van het overleg niet in de weg te staan. Zo behoren ook in bedrijfstakken nieuwe vormen van overleg tussen de sociale partners te groeien. Vooral wanneer het economische structuurbeleid van de grond komt. Veel pleit er voor dat ook de raden van de arbeidsmarkt uit werkgevers en werknemers naast vertegenwoordigers van de overheid worden samengesteld. Zo wordt het arbeidsmarktbeleid meer en meer een zaak waarmede zij *gezamenlijk* bezig zijn. Steeds moet de overheid zich afvragen op welke terreinen zij een beslissend overleg wil delen met of kan overlaten aan werkgevers, werknemers en hun organisaties.

De overheid dient zelf als werkgever het voorbeeld te geven als het gaat over verantwoordelijkheid en samenwerking binnen het ambtelijk apparaat. Ook moet zij zelf meer experimenteren met samenwerkingsvormen.

Onderneming

Ook in de *onderneming* zullen vele verantwoordelijkheden *gezamenlijk* moeten worden gedeeld. Geen besluit-

vorming ten aanzien van de hoofdzaken van het ondernemingsbeleid behoort zich te kunnen voltrekken, zonder dat leiding en werknemers daar, direkt of indirekt, hun medewerking hebben gegeven of hebben kunnen geven. De consequenties van deze stelregel liggen niet alleen op het vlak van de eigen werksituatie, het bedrijf, maar raken ook de bestuurlijke vormgeving van het bedrijf. Ze hebben in de eerste plaats betrekking op grote naamloze vennootschappen.

De samenwerkingsgedachte zal daar in worden onderstreept indien een aantal leden van de Raad van Commissarissen wordt gekozen door de werknemers van de NV. Over dit onderwerp wordt nog een SER-advies verwacht. Wij gaan er van uit, dat de raad van Commissarissen een goede weerspiegeling zal geven van de bij de onderneming betrokken groeperingen en bovendien tot het nemen van evenwichtige beslissingen in het belang van de onderneming in staat zal zijn als 1/3 van het aantal commissarissen door de werknemers wordt gekozen, 1/3 door de kapitaalverschaffers, terwijl het resterende 1/3 deel door de aldus gekozen commissarissen *gezamenlijk* gekozen wordt.

De commissarissen worden niet gezien als groepsvertegenwoordigers maar zullen zich verantwoordelijk weten voor het geheel van de onderneming. Voor wat de kleinere economische verbanden betreft zullen onder meer diverse alternatieven moeten worden onderzocht om aan hen een aparte rechtsvorm te kunnen toekennen.

1c. Een menselijke maat

„De samenleving waarvoor wij ons willen inzetten, is die . . . waarvan de inrichting en de bestuurlijke vormgeving zijn aangepast aan de maat van de mondige mens en van de door deze

met anderen te dragen verantwoordelijkheid". (Art. 1, program van uitgangspunten).

Duidelijker aandacht voor de mens in de samenleving, en: verantwoordelijkheid moet samen gedragen en gedeeld worden. Deze twee punten werden in vorige hoofdstukken besproken. Er zijn binnen onze samenleving echter zulke kolossale lichamen tot ontwikkeling gekomen, dat ze voor menselijke benadering soms nauwelijks meer vatbaar lijken. Langzamerhand zijn sommige bestuursvormen en bedrijven, openbare diensten en woonwijken al groter-groeiend een menselijke maat te buiten gegaan. De kleine mens voelt zich er dan niet meer bij betrokken; hij kan er moeilijk meer zicht op krijgen of er verantwoordelijkheid voor aanvaarden.

Nu is de hang naar het kleine en knuise op zichzelf geen deugd en afkeer van schaalvergroting niet een soort „beginsel". Groei en ontwikkeling liggen in de natuur besloten. Een grote stad kan niet de sfeer van het Begijnenhof weerspiegelen en voor de bouw van mammoettankers is meer nodig dan een dorpssmederij. Zonder technische hulpmiddelen zouden land en volk bijna onbestuurbaar zijn en groei naar Europese taken en verantwoordelijkheden bevorderen we graag.

Vormgeving bestuur

Het gaat niet om romantiek maar om realiteit. De werkelijkheid is dat bij bouw en inrichting van onze samenleving doelmatigheid en expansie vrijwel als enige maatstaven werden gehanteerd. Nauwelijks is soms onderkend dat bij die eenzijdige benadering menselijke contacten en verantwoordelijkheden lelijk in het gedrang kunnen komen. Bij de vormgeving van het bestuur moet die menselijke maat weer als eerste worden gerespecteerd. Bevoegdheden en verantwoor-

delijkheden welke aan lagere bestuursorganen, als bijvoorbeeld gemeenten, kunnen worden overgelaten mogen niet in rijksdiensten worden samengetrokken. Gemeenten moeten uitgaven en lasten weer zelf op verantwoorde wijze tegen elkaar kunnen afwegen. Gebiedsomvang, taak en verantwoordelijkheid moeten op midde-len en bevoegdheden zijn afgestemd. De gemeente - soms de wijk - is de kleinste eenheid van het bestuurs-systeem, die zich richt op het signaleren van de wensen van de burgers en het verwerken en honoreren van die wensen voor zover zij lokaal gebonden zijn.

De gemeente moet de betrokkenheid van de samenleving bij het overheids-handelen stimuleren en opvangen. Lokale democratie vraagt niet alleen dat overheidsdiensten zoveel mogelijk plaatselijk geboden worden, hij vraagt ook dat de beslissingen die voor de plaatselijke gemeenschap van het grootste belang zijn, zoveel mogelijk plaatselijk vorm krijgen.

Vormgeving productie

In de produktiesector van onze volkshuishouding dient de menselijke maat eveneens binnen het gezichtsveld te blijven. Automatisering kan in vele gevallen goed en nuttig zijn, maar als daarbij de gevolgen voor de menselijke samenleving zelfs niet meer in overweging komen is er iets mis.

Hoe groter bedrijven en bestuursvormen worden, hoe sterker ook de noodzaak wordt dat over het gebruik en de gevolgen verantwoording wordt afgelegd. Zowel in nationaal als in Europees verband staan we kritisch tegenover economische machtsconcentraties die op een overheersend markt-overwicht uit zijn.

Het is gewenst meer inzicht te krijgen in de structuur van deze grote bedrijven.

Er is zeker nog een lange weg te gaan om tot een verantwoord schaalbeleid

te komen. Onderzoek naar voor- en nadelen van grootschaligheid en kleinschaligheid is gewenst. Enkele beleidsaanpakken zijn echter al wel te noemen.

1d. Vorming tot verantwoordelijkheid

„Het onderwijs- en cultuurbeleid dient, door een samenhangend geheel van voorzieningen, de mens te helpen bij zijn vorming en persoonlijke ont-plooiing. Daarbij dient de overheid de eigen verantwoordelijkheid van de ouders te respecteren en tevens de levenskracht van groepen, die de samenleving cultureel dragen, te bevorderen”. (Art. 7, program van uitgangspunten).

Laten we eerlijk zijn: wie vindt dat het op latere leeftijd toch maar allemaal op de dubbeltjes aankomt, doet verstandig de kans op een goed-betaalde baan als doel van onderwijs en vorming te beschouwen. Dat deze redenering niet rijmt met hetgeen in vorige hoofdstukken over „een verantwoorde-lijke samenleving” is gezegd (en zelfs materieel steeds twijfelachtiger begint te worden) is wel duidelijk. Naar onze overtuiging moet ook het onderwijs op het dragen van eigen verantwoorde-lijkheid in en dienstbaarheid aan de samenleving zijn gericht.

Wezenlijke taak van gezin

Hierbij gaat het om te beginnen al om de eigen verantwoordelijkheid van de ouders. Vorming en onderwijs kunnen nooit geheel aan school of universiteit worden toegeschoven. Het gezin blijft een wezenlijke en onvervreembare taak behouden. Het gaat bij vorming en onderwijs niet alleen om meer kennis maar om de mens en zijn verantwoorde-lijkheden en deze omvatten meer dan het verrichten van een deel-functie. Vorming en onderwijs moeten

aansluiting zoeken bij de veelkleurigheid die mensen in aanleg en interessesfeer vertonen.

Juist omdat het om de mens en zijn verantwoordelijkheid gaat zal een eigen levensbeschouwelijke basis voor onderwijs en vorming voluit gewaarborgd dienen te zijn.

In de opzet van het onderwijs dient er mee te worden gerekend dat individuele mogelijkheden zo goed mogelijk tot hun recht moeten kunnen komen. Naast intellectuele vorming vragen sociale en creatieve vorming en handvaardigheid meer aandacht. Het onderwijs moet „bij de tijd” zijn, want tussen de ontwikkeling van de samenleving en de stand van het onderwijs bestaat een nauw verband. Zij dienen elkaar te beïnvloeden zonder dat de een de ander overheerst.

Het wederkerend onderwijs biedt vooral ook mogelijkheden voor hen, die op jongere leeftijd weinig onderwijskansen hebben gekregen. In dit verband dient o.m. te worden getracht de deelname van de categorie oudere vrouwen aan het wederkerend onderwijs te bevorderen.

Bijzonder onderwijs

Ieder moet kans krijgen op onderwijs dat met zijn aanleg overeenstemt en waarbij hij op verantwoorde wijze invloed heeft.

Het bevoegd gezag van bijzondere scholen zal zijn verantwoordelijkheid ook in financieel opzicht moeten kunnen waarmaken. Daartoe is nodig dat openbaar en bijzonder onderwijs ook o.a. bij stichting en exploitatie van schooladvies- en andere diensten worden gelijkgesteld.

1e. Bescherming van de bedreigde mens

„De samenleving waarvoor wij ons willen inzetten, is die... ”

waarin gewaakt wordt tegen elke vorm van onderschikking van menselijke verantwoordelijkheden aan willekeur van staatsmacht of economisch belang; waarin de veiligheid van de burgers is gegarandeerd, de oorzaken van geweld waar mogelijk worden weggenomen en bestaand geweld op doelmatige wijze wordt bestreden”.

„Vanuit de erkenning dat het menselijk leven een gave is van God, is een publieke rechtsbescherming daarvan geboden. Dit geldt in het bijzonder voor het gehandicapte leven. Het geldt echter in even grote mate voor het ongeboren en het naar het einde neigende leven.” (Art. 1 en 3, program van uitgangspunten).

Het mens-zijn wordt in onze tijd van verscheidene kanten uit bedreigd. Ook een samenleving die tot het dragen van verantwoordelijkheid is toegerust kan het niet zonder bescherming stellen. Waar handen zich uitstrekken naar het recht van de ander moet een sterkere hand ter bescherming klaar staan. Het recht mag, naar het bijbels woord, niet struikelen op de straten. Maar het mag dat evenmin bij sociaal verkeer of handel drijven.

Het beschermen van het recht van alle mensen o.a. door het instandhouden van een onafhankelijke rechtspraak, is altijd de belangrijkste opdracht en de voornaamste dienst van de overheid geweest.

De bescherming van burgers begint dicht bij huis. Maar daar loopt het al dikwijls fout. Stedelingen dachten vroeger wat huiverig aan de onveiligheid van mensen die afgelegen boerderijen bewoonden. Het platteland maakte zich zorgen over de gevaren van de grote stad. Tegenwoordig hebben zowel platteland als stad reden zich onveilig te voelen. Er zijn woonwijken (en niet alleen in het westen des lands) die 's avonds niet meer zonder vrees voor roof of aanranding kunnen worden bezocht. De zorg voor dit soort „gewone” veiligheid blijven

we voorop stellen.

De bestrijding van criminaliteit stuit op toenemende moeilijkheden. Niet alleen omdat het opsporingsapparaat onvoldoende sterkte heeft, maar ook omdat de straf dikwijls veel te lang na „de zonde” komt. Lange wachtlijsten voor hen die voor rechterlijke uitspraak in aanmerking komen zijn onaanvaardbaar. Terwille van de rechtsbescherming en terwille van de overtredders. Meer dan vroeger moet tegen inbreuken op „privacy”, het recht op eigen levenssfeer, worden gewaakt.

De gewelddadigheid op en om de sportvelden, die verontrustende vormen aanneemt, dient hier eveneens genoemd te worden.

Door de toename van het gemotoriseerd verkeer wordt voorts de niet gemotoriseerde, dus meest kwetsbare mens voortdurend meer van veilige bewegingsruimte beroofd.

Wezenlijk in een rechtsstaat is ook: eerbied voor en bescherming van het menselijk leven. Het past mensen niet eigen of andermans leven op eigen gezag te beëindigen. De zgn. actieve euthanasie wijzen wij dan ook principieel af. Evenmin past een tot het onmenselijke toe gebruik van medisch-technische middelen die personen verhinderen op een menselijke wijze te sterven.

Tenslotte mag het de overheid niet ontgaan, dat soms methoden en technieken van meningsbeïnvloeding worden toegepast, die een wezenlijke inbreuk op de eigen menselijke verantwoordelijkheid betekenen.

De rechtsbescherming van de overheid zal dan ook gelijke tred moeten houden met de enorme groei van de mogelijkheden om mensen, in een door techniek en economie beheerste en op macht beluste maatschappij, te beïnvloeden en te manipuleren.

1f. Cultuur, recreatie en communicatie

„De samenleving waarvoor wij ons willen inzetten, is die . . . waarin menselijke verantwoordelijkheid en deelgenootschap veelkleurig tot hun recht komen”.

„Het cultuurbeleid dient de mens te helpen bij zijn vorming en persoonlijke ontplooiing”. (Art. 1 en 7, *program van uitgangspunten*).

Het bevorderen van samen-doen, dat in dit program op velerlei gebied als politiek doel wordt gesteld, moet ook voorop staan wanneer het gaat om schijnbaar zo heel andere punten als cultuur, sport en recreatie. Want ook daarbij zijn inter-menselijke verhoudingen in het geding. Een klein aantal voortreffelijke beroepsvoetballers vormen samen met miljoenen kijkers nog geen sportief gezelschap. En een meditatieve rondgang door een museum of een stijl-genoten concertbezoek - hoe belangrijk ook - betekenen op zichzelf nog geen actieve kunstbeoefening. In een harmonieuze samenleving behoren cultuur en recreatieve ontspanning voor iedereen bereikbaar te zijn, zowel in actieve als passieve vorm.

Juist in deze tijd moet aan ontspanning veel waarde worden toegekend. Leef- en woonruimte moeten zo worden ingericht, dat daarin ontspanning en welbevinden kunnen worden gevonden. De recreatie in de woonomgeving moet worden gestimuleerd zodat daarmee veiliger en meer gezonde manieren van voortbewegen, zoals fietsen en wandelen, aan bod kunnen komen.

In dit verband is het ook van belang dat zorg voor de cultuur niet tot taak van één departement wordt beperkt, doch dat ze bij het beleid van alle departementen wordt betrokken. Verder mag van de overheid worden verwacht, dat ze - onder aanmoediging van de eigen, actieve sport- en kunst-

beoefening - waakt tegen een overheersing van kunst en sport door wezensvreemde motieven. Kunst - ook beroepskunst - dient vrij van een commerciële druk en gerichtheid beoefend te kunnen worden.

Pers, radio en televisie hebben zich in het culturele leven een sleutelpositie verworven. Het is voor een gezonde samenleving daarom een levensbelang dat ook zij niet ontaarden tot verlengstukken van commercie en

machtsgroepen, maar werkelijk cultuurdragers kunnen zijn.

Het is goed daarbij ook de opmars van de kabeltelevisie kritisch in de gaten te houden en over het algemeen waakzaam te zijn tegenover tendensen tot verschraling van de verscheidenheid in de informatieve voorziening. De vrijheid van drukpers dient in een pluriforme samenleving ook als een pluriform verschijnsel te worden gewaarborgd.

2. Groei binnen grenzen

70.

Onze economische orde dient gebaseerd te zijn op een verantwoorde, maatschappelijk aanvaardbare ondernemingswijze organisatie van productie en dienstverlening, waarbij door een grote verscheidenheid van ondernemingen en ondernemingsvormen de aanwezige macht is gespreid en verantwoording aflegt. In algemene zin zal de organisatie van elke Nederlandse onderneming dienstbaar dienen te zijn aan:

- de voortbrenging van goederen en diensten;
  - het instandhouden van de werkgemeenschap, waaraan in een goed werkklimaat zinvol werk wordt aangeboden;
  - een goed samenspel tussen leiding, medewerkers en kapitaalverschaffers;
  - een zinvol en doelmatig gebruik van grondstoffen, energie en ruimte;
  - een verantwoord gedrag ten opzichte van consument, directe omgeving en milieu.
- Het maken van een redelijke winst is daartoe een essentiële voorwaarde.

2a. Wat voorop gaat

Milieubeleid

71.

Nodig is:

a. Vaststelling, zo mogelijk in Europees verband, van randvoorwaarden, die bij bedrijfsinvesteringen onder geen beding mogen worden overschreden.

b. Het aanvaarden van een regionaal „stilstand-principe” bij toetsing van nieuwe investeringsprojecten van overheid en bedrijfsleven.

c. Het, zo mogelijk in Europees overleg, ontwerpen en uitvoeren van een beleid tot reiniging van het Nederlandse milieu - met name de Rijn-problematiek verdient aandacht - binnen tien tot vijftien jaar, waarbij de werkgelegenheidsaspecten niet veronachtzaamd mogen worden.

d. Een scherp-kritisch beleid bij het uitgeven van vergunningen in het kader van de bestaande milieuwetgeving. Effectief optreden tegen degenen die zonder voldoende vergunning activiteiten ontplooiën. De stroomlijning van de vergunningsprocedures en de bekorting van tijdsduren daarvan dient een hoge prioriteit te hebben.

e. Krachtiger voortzetting van het beleid ter stimulering van de milieuzuivering en toepassing van milieuvriendelijke technieken.

f. Krachtiger aanpak van de internationale samenwerking inzake het milieubeleid. Hierbij daadwerkelijk bevorderen harmonisatie c.q. betere onderlinge afstemming van het instrumentarium in EG-verband; in ieder geval in het Nederlandse beleid ten aanzien van normen en instrumenten mede rekening houden met hetgeen zich in de EG op dit terrein ontwikkelt.

g. Intensiever onderzoek naar de neveneffecten van de verandering en de verontreiniging van het milieu. Daarbij bijzondere aandacht voor de ontwik-

keling van doelmatige opsporings- en meettechnieken gericht op activiteiten die voor het milieu schadelijk zijn.

h. Naast de voorgestane internationale coördinatie is een voorwaarde dat ook nationaal een duidelijke en functionele coördinatie tussen de verschillende departementen en de verschillende overheidsniveaus totstandkomt.

72.

De voorlichting met het oog op een verantwoord milieubeleid wordt verbeterd, met behulp van de massamedia, doelgerichte groepsvoorlichting en verschillende onderwijsvormen.

73.

De wetten op waterverontreiniging en op luchtverontreiniging behoeven aanpassing, evenals de warenwet en de bestrijdingsmiddelenwet. Met het oog op coördinatie en harmonisatie in wetgeving en uitvoering wordt op korte termijn een kaderwet milieubeheer gerealiseerd met inbegrip van de wetten op geluidshinder en bodemverontreiniging.

74.

Bij de kaderregelingen inzake de bouwplanning en verkeers- en waterstaatsactiviteiten, wordt de bewindsman belast met de zorg voor het milieu, effectief betrokken. Met betrekking tot de woningbouw worden stringente normen ten aanzien van geluidshinder en geluidsisolatie vastgesteld.

75.

De intensieve veehouderij houdt in haar produktiewijze rekening met elementaire eisen op het gebied van een behoorlijke behandeling van de aanwezige vee- en pluimveestapel. Een en ander dient te passen in de EG-regelingen.

76.

Het Nationaal Inkomen is als maatstaf van economische groei on-

volledig. Initiatieven tot ontwikkeling van andere maatstaven van economische groei, alsmede tot ontwikkeling van zogenaamde sociale indicatoren, verdienen dan ook krachtige ondersteuning.

Natuur- en landschapsbehoud

77.

Toekenning van een belangrijk gewicht in het geheel van maatschappelijke belangenafweging en politieke prioriteitsstelling aan instandhouding en ontwikkeling van natuurlijk milieu en landschap. Dit komt tot uitdrukking door toereikende wetgeving en een optimale organisatiestructuur voor het overheidsbeleid.

De financiële middelen zullen binnen het totaal van de rijksbegroting moeten worden gevonden. Inschakeling van het particulier initiatief, vooral de particuliere landbouw-, natuurbeschermings-, en milieubeschermingsorganisaties. De inspanningen zullen - onder evenwichtige afweging van de in het geding zijnde belangen, met name die van de agrariërs - gericht zijn op:

a. intensivering van de veiligstelling van - in beginsel alle - natuurgebieden; totstandbrenging nationale parken;

b. instandhouding van waardevolle cultuurlandschappen, deels door inschakeling en honorering van de agrarische onderneming bij het landschapsbeheer, deels door instelling van reservaten, conform relatielota landbouw en natuur- en landschapsbehoud;

c. instandhouding van natuurlijke systemen en rijkdommen van Noordzee en estuaria; instandhouding Waddenzee als natuurgebied van internationale betekenis;

d. totstandkoming van bindende inter-

nationale regelingen voor behoud en
betreer van dier- en plantsoorten;

e. intensivering van onderwijsactivi-
teiten betreffende natuur- en land-
schapsbeheer.

Consumentenbeleid

78.
Er wordt, zo mogelijk in Europees ver-
band, een kwaliteitsmerk voor de in-
dustriële producten ingevoerd waarbij
wordt aangegeven de klasse van veil-
igheid, de mate van milieubelasting
en/of de klasse van energieverbruik. In
gevallen waarbij de negatieve aspecten
cumuleren, moet het mogelijk zijn
toelating tot de markt te verbieden.

79.
De overheid ondersteunt het werk van
de onafhankelijke consumentenorga-
nisaties, met name voor zover dit ge-
richt is op de verhoging van zowel het
kwaliteits- als het sociale en het milieubewustzijn van de moderne consu-
ment.
Gerichte consumentenvoorlichting in
radio en TV met inschakeling van de
consumentenorganisaties.

80.
De warenwet dient te worden uitge-
bouwd tot een actief instrument van
consumentenbeleid en eerlijkheid in
de handel. Dit betreft hoeveelheds-
aanduiding, datumaanduiding, samen-
stellingsaanduiding, informatieve eti-
kettering. Het gebruik van chemische
c.q. synthetische toevoegstoffen in
etenswaren wordt aan nauwe banden
gelegd.

81.
De overheid gaat misleidende en
agressieve reclame tegen. Ten aan-
zien van de STER bepleiten wij:

a. geen uitbreiding noch intensivering
van de STER; geen STER op zondag;

b. in het belang van de volksgezond-

heid op korte termijn afschaffing van
reclame voor bepaalde producten, met
name alcohol;

c. wijziging van het tijdstip van uitzen-
ding tot een minder dwingend mo-
ment;

d. onderzoek naar de wenselijkheid
van de STER in het algemeen.

Energie- en grondstoffenbeleid

82.
Bij het uitwerken van het energie- en
grondstoffenbeleid wordt rekening ge-
houden met de te verwachten schaar-
ste, de verantwoordelijkheid voor de
ontwikkelingslanden en toekomstige
generaties, en met de positie van Ne-
derland, bepaald door geografische
ligging en hoge graad van welvaart en
kennis.

83.
Ten aanzien van het gebruik van
grondstoffen en energie wordt in ons
land een beleid ontwikkeld dat op een
voortgaande besparing is gericht. Dit
beleid omvat onder meer:

a. het bevorderen van technieken
waarbij grondstoffen worden herge-
bruikt; maatregelen ter bevordering
van de technische levensduur van pro-
dukten;

b. het bevorderen van het gebruik van
restwarmte voor stadsverwarming
daar waar dat mogelijk is;

c. beperkingen van de produktie en
het gebruik van zgn. wegwerpartike-
len;

d. de bevordering van isolatie van wo-
ningen en gebouwen;

e. een ruimtelijke ordening die de
groei van het verkeer terugdringt.

84.
Vormen van rantsoenering in grond-

stoffen en energie kunnen in de toe-
komst nodig zijn. Deze behoren dan in
Europees verband te worden overeen-
gekomen.

85.
Voor wat het toepassen van kernener-
gie betreft is, vanwege de daaraan
verbonden risico's en effecten op lan-
gere termijn - die ten dele nog steeds
onoverzienbaar zijn -, uiterste terug-
houdendheid geboden. Mede om die
reden dient het beleid erop te zijn ge-
richt de jaarlijkse toename van de
vraag naar energie in onze samenle-
ving zoveel mogelijk te beperken en
de mogelijkheden aan te grijpen tot
verhoging van het aanbod van energie
uit conventionele en uit nieuw te ont-
wikkelen energiebronnen (bijv. wind-,
zonne- en geothermische energie).

Produkten ontwikkelingslanden

86.
De produkten van de ontwikkelings-
landen krijgen in ruimere mate dan
thans vrije toegang op de Europese
markt, bij voorkeur met toepassing
van algemene en niet-gebonden prefe-
renties. Bevorderd wordt dat de ont-
wikkelingslanden hun eigen grond-
stoffen zelf verwerken.

Herstructurering van de Nederlandse economie

87.
Rekening houdend met de internatio-
nale en Europese kontekst, wordt voor
ons land een herstructureringsbeleid
ontworpen. Doel van dit beleid is het
aansturen op een verbeterde structuur
van het Nederlandse bedrijfsleven,
waardoor:

a. dit in staat is ook op langere termijn
een voldoende weerstandskracht van
de Nederlandse economie op te bou-
wen en daardoor zinvolle werkgele-
genheid te verschaffen aan de Neder-
landse beroepsbevolking;

b. de economische ontwikkeling van
ons land beter kan beantwoorden aan
de maatstaven van een gezonde eco-
nomische groei, die getypeerd is door
een strikte naleving van eisen van milieubeheer, van een zorgvuldig om-
gaan met grondstoffen en energie, en
door een voldoende openheid naar ei-
sen van internationale arbeidsverde-
ling, met name ook ten aanzien van de
ontwikkelingslanden. Deze eisen vor-
men bij de structurering van onze eco-
nomie even zovele randvoorwaarden,
waarvan de nakoming ook in Europees
verband met kracht wordt nage-
streefd;

c. de specifieke problemen van de
grensregio's slagvaardiger aangepakt
kunnen worden.

88.
Over opzet en nadere vormgeving van
het structuurbeleid overlegt de over-
heid met de sociale partners. De over-
heid krijgt voldoende beleidsinstru-
menten, waarbij overheidsdeelnemingen
van bij voorkeur tijdelijke aard,
niet worden uitgesloten. De oprichting
wordt bevorderd van door werkgevers
en werknemers samengestelde over-
legorganen, vooral in de bedrijfstak-
ken die in het kader van het zgn. speer-
en knelpuntenbeleid van belang zijn.
Die overlegorganen stellen, in het ka-
der van de beoogde globale planning
voor het Nederlandse bedrijfsleven, na
overleg met de overheid globale richt-
lijnen op voor het gewenste investe-
ringsbeloop en het gewenste sociale,
milieu- en consumentenbeleid in de
bedrijfstak.

89.
Bij haar structuurbeleid dient de over-
heid uit te gaan van algemene en ge-
objectiveerde normen en regels.

Regionaal beleid

90.
Krachtige stimulering van regionale
economische ontwikkeling waar deze

bij de gemiddelde ontwikkeling achterblijft, moet hoge prioriteit behouden. Succesvolle aanpak van de veelal structurele werkloosheid vereist de mogelijkheid van gedifferentieerde inzet van stimuleringsinstrumenten ten behoeve van vooral de regionale industrialisatie. Het regionale beleid behoort in te spelen op de positieve ontwikkelingen in de betrokken regio's, terwijl de specifieke problemen van de grensregio's slagvaardiger aangepakt kunnen worden.

91. Een van de middelen die de overheid daarbij ten dienste staan, is een actief beleid ten aanzien van de spreiding der rijksdiensten. Daarbij kan met name gedacht worden aan nieuwe overheidsdiensten c.q. uitbreiding van bestaande diensten.

Land- en tuinbouw, midden- en kleinbedrijf en visserij

92. De doelstellingen en instrumenten van het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de EG dienen als basis en uitgangspunt voor het landbouwbeleid gehandhaafd te blijven en waar mogelijk verbeterd en versterkt te worden.

93. Met de van werknemers afwijkende positie van zelfstandigen wordt bij het algemeen beleid rekening gehouden. Het wordt gericht op sociale zekerheid en op een inkomensontwikkeling die gelijkwaardig is aan die van werknemers.

94. Het fiscaal beleid voor zelfstandige ondernemers wordt afgestemd op de drie functies van het ondernemersinkomen: consumptie, investering, reservering.

95. Inkomensvoelers gekoppeld aan be-

drijfsbeëindiging op termijn kunnen noodzakelijk zijn.

96. Het structuurbeleid in de landbouw is - mede in EG-verband - gericht op:

a. het behoud van de concurrentiekracht van de Nederlandse agrarische bedrijven;

b. actief herinrichtingsbeleid voor landelijke gebieden met zorgvuldige afweging van de belangen van de landbouw, natuur, milieu en landschap;

c. toereikende beheersregelingen in de landschappelijk belangrijkste gebieden.

97. Het structuurbeleid in de visserij is - mede in EG-verband - gericht op het behoud van de concurrentiekracht van de Nederlandse visserij en aanverwante bedrijven. Waken tegen elke vorm van concurrentievervalsing tussen de EG-lidstaten.

98. Het beleid voor het midden- en kleinbedrijf dient mede te omvatten:

a. uitbouw van de advies-, onderzoeks- en bedrijfsontwikkelingshulpmogelijkheden;

b. verruiming van de garanti kredietmogelijkheden en van de overbruggingsmogelijkheden bij tijdelijk moeilijke situaties;

c. systematisch en zonnig herhaald structuuronderzoek per sector en regio met toereikende herstructureringshulp;

d. oprichting van regionale dienstencentra voor eerste opvang en sociale begeleiding met regionale adviestaak ten aanzien van de lokale overheid.

99. Ondernemersafspraken en economi-

sche macht via concentratie dienen onder toezicht te staan. Daarbij zullen ondernemersafspraken die gericht zijn op verdediging en samenwerking van kleinbedrijf in beginsel - eventueel via soepele procedure - moeten worden toegestaan. De overheid dient de bevoegdheid te hebben - na raadpleging van de overlegorganen in de desbetreffende bedrijfstakken - minimumprijzen voor te schrijven. Prijsdiscriminatie moet worden tegengegaan.

100. Teneinde overcapaciteit in bedrijfssectoren tegen te gaan dient de overheid de bevoegdheid te hebben herstructureringsprocessen te begeleiden met tijdelijk ingrijpen. Ten aanzien van de dienstensector moet een vergelijkbare bevoegdheid komen als neergelegd in de bedrijfsvergunningswet voor de industrie.

2b. Zinvolle arbeid

Werkgelegenheid

101. Ieder mens, jong en oud, man en vrouw, moet in staat gesteld worden in zijn onderhoud te voorzien door arbeid die is afgestemd op de persoonlijke en maatschappelijke behoeften en mogelijkheden. De overheid draagt ertoe bij, dat arbeidsmogelijkheden enerzijds en onderwijs, vorming en scholing anderzijds aan elkaar worden aangepast. Met name de structurele kern van de jeugdwerkloosheid maakt deze aanpak noodzakelijk. Naast intensivering van de voorlichting dient nagegaan te worden of niet ook de capaciteit van het hoger beroepsonderwijs en hoger onderwijs meer dan tot dusver mede zal moeten worden afgestemd op de te verwachten mogelijkheden op de arbeidsmarkt.

102. De overheid verleent actief steun aan experimenten met part-time werk, tweelingbanen, maatschappelijk aanvaardbare vormen van vrijwillige werkbeëindiging en studieverlof, waarin mensen tegen betaling vrijgesteld worden van het verrichten van arbeid. Een echtpaar moet kunnen kiezen of man dan wel vrouw als kostwinner aangemerkt wordt.

103. Bij de nog uit te voeren openbare werkenprogramma's wordt voorrang gegeven aan die openbare werken, die een positieve bijdrage inhouden aan nationale programma's op het vlak van milieuzuivering, energiebesparing en het opnieuw gebruiken van grondstoffen. Ook de stadsvernieuwing kan hierbij een bijdrage leveren.

104. Een nationaal arbeidsmarktbeleid vergt de ondersteuning van passende scholings-, herscholings- en bijscholingsmogelijkheden. Tussen de inhoudsbepaling van het begrip „passende arbeid” en de mogelijkheid tot al dan niet aanvaarding van om- of bijscholingsmogelijkheden wordt een nauwer verband aangebracht. Aan het begrip „passende arbeid” dient een niet te beperkte uitleg te worden gegeven.

105. Het beleid wordt gericht op het zoveel mogelijk overbodig maken van geestdodende arbeid. Voor zover dit niet mogelijk is worden de werkomstandigheden van deze arbeid verder verbeterd alsmede de arbeidsvoorwaarden. De overheid bevordert mechanisering van vooral die werkzaamheden die door velen als van te laag niveau en daardoor als onaangenaam worden ervaren.

106. De overheid stimuleert ook van haar kant de vorming van fondsen die de

bedoeling hebben in het bedrijfsleven aanvullende werkgelegenheid te scheppen en/of meer zinvol werk mogelijk te maken.

2c. Rechtvaardige verdeling van lasten

Inflatiebestrijding

107. Hoofdpunten in een, ook met de EG-partners, te voeren anti-inflatiebeleid zijn:

a. verdere zuivering van de indexatie, zodat hierin geen collectieve lasten worden afgewenteld;

b. de overheid stelt - na overleg met de sociale partners - regels op inzake de verdeling van de beschikbare financiële ruimte voor particuliere bestedingen, de overheidsuitgaven en de sociale zekerheidslasten;

c. de loonkosten-ontwikkeling dient zich in de eerstkomende periode onder de macro-economische produktiviteitsontwikkeling te bewegen;

d. prijsmaatregelen bij doorkruising van de met de overheid overeengekomen prijsgedragsregeling;

e. de Nederlandse Bank signaleert intensiever en systematischer dan tot nu toe inflatie-bevorderende beslissingen en ontwikkelingen in onze samenleving. Zij geeft duidelijk aan wat haar beleid is inzake de expansie van de geldhoeveelheid;

f. een wetsvoorstel wordt voorbereid - na overleg met de sociale partners - dat de overheid de bevoegdheid geeft een algemene matiging met bijbehorende maximering in de prijscompensatie voor te schrijven.

Inkomensbeleid

108. In het alle inkomensgroepen omvattend inkomensbeleid dient de positie van de laagste kostwinnersinkomens zoveel mogelijk te worden ontzien.

109. Een onderzoek, waarbij ook de verhoudingen binnen de EG moeten worden betrokken, vormt de basis voor aanvaardbare verschillen in inkomens. Er komt een Raad voor het inkomensbeleid, die normen ontwikkelt voor de inkomensvorming en die onder meer concrete voorstellen daaruit afleidt voor de te publiceren tarieven van beoefenaren van het vrije beroep en van andere vormen van beloning. In dit verband: algemene invoering van een globaal systeem van functiewaardering, openbaarheid van functiebeloningsschalen per werktijdeenheden.

110. In de uitwerking van voorstellen inzake de vermogensaanwasdeling wordt meer reliëf gegeven aan een gedecentraliseerde fondsvorming en individuele participatie in de vermogensvorming (binding met eigen onderneming of bedrijfstak).

111. In de totale bezinning op een juiste inkomensverdeling worden ook kinderbijslag en kinderattrek betrokken. Bij wijzigingen mag de gezinsverantwoordelijkheid voor de opvoeding van de kinderen niet in het gedrang komen. De kinderbijslag dient daarom voor elk kind te benaderen de minimale kosten van levensonderhoud van het kind in normale omstandigheden. Het belastingvrije, vaste bedrag per kind kan geregeld worden rekening houdend met het aantal en de leeftijd van de kinderen in het gezin. Geen rekening dient te worden gehouden met de grootte van het inkomen van de ouder(s). Wijzigingen in de kinderbijslagregelingen mogen niet leiden tot alge-

menecompenserende inkomensclaims. De kinderattrek bij de inkomstenbelasting kan worden afgeschaft.

112. De overheid zal met de ambtenarenorganisaties overleg openen over de ambtenarensalarissen en -pensioenen teneinde deze te bezien in samenhang met het algemene inkomensbeleid en in het bijzonder met de regelingen van arbeidsvoorwaarden van vergelijkbare groeperingen. Daarbij dienen noodzakelijke bijstellingen niet te worden uitgesloten.

Sociale zekerheid

113. Bij herziening van het stelsel van sociale zekerheid staat voorop dat de werkelijk zwakken in de samenleving worden ontzien.

114. Om ons stelsel van sociale zekerheid niet door misbruik en oneigenlijk gebruik te laten aantasten, wordt intensief nagegaan of als gevolg van gewijzigde omstandigheden van uitkeringsgerechtigden, uitkeringen niet ten onrechte worden genoten, of er ten onrechte meer dan één uitkering wordt genoten, of dat een volledige uitkering wordt genoten op basis van tijdelijke of parttime werkzaamheden.

115. Uitkeringen in het stelsel van sociale zekerheid moeten tenminsten compensatie geven tegen de gevolgen van de geldontwaarding, zonder dat deze uitkeringen ook altijd en volledig de algemene verbeteringen in de welvaart van de werkende bevolkingsgroepen behoeven te volgen. Gedacht wordt aan omschakeling op de waardevastheid, waarbij de mogelijkheid open blijft voor periodieke bijstellingen. Nagegaan wordt voorts of en hoe het stelsel van sociale zekerheid ontkoppeld kan worden van de autonome verhogingen van het minimumloon.

Evenmin behoeft de hoogte van de uitkeringen steeds volledig afgestemd te zijn op het individuele inkomen dat verdiend werd vlak voordat men uitkeringsgerechtigd werd. Met zeer recente navorderingen en extra verdiensten als gevolg van overwerk e.d. behoeft niet altijd rekening te worden gehouden bij het vaststellen van de uitkeringen.

116. In het gehele stelsel van sociale zekerheid zal bij de bepaling van de hoogte in de uitkeringen rekening gehouden worden met het feit, of de betrokken uitkeringsgerechtigde al of niet kostwinner is. De niet-kostwinner krijgt recht op 70% van de voor de kostwinner geldende uitkeringsbedragen. Bij de uitwerking van deze regeling wordt er tegen gewaakt dat uitkeringsgerechtigden hogere uitkeringen krijgen dan onder het huidige stelsel.

117. Teneinde het geheel van de inkomensvervangende regelingen meer overzichtelijk en daardoor beter beheersbaar te maken worden deze verdeeld in regelingen die gedurende maximaal een 1/2 jaar recht op uitkering geven en in regelingen die recht geven op uitkeringen van langere duur. De uitvoering van al deze regelingen behoort in één wet te worden geregeld en bij uitsluiting gebracht te worden onder de minister van Sociale Zaken. Lokaal of regionaal worden spreekuren georganiseerd waar iedereen volledig geïnformeerd kan worden over rechten en verplichtingen binnen de sociale zekerheid.

118. Nadrukkelijker dan tot nu toe wordt nagegaan welke eigen bijdragen de uitkeringsgerechtigden in ons sociale zekerheidsstelsel zelf kunnen leveren.

Ook in de gezondheidszorg dient dit overwogen te worden.

Belastingen

119. Vereenvoudiging van het belastingstelsel is noodzakelijk. Na het gereedkomen van de studie-Hofstra worden voorstellen gedaan om het belastingstelsel aan te passen aan de gevolgen van de inflatie, zowel in de winstsfeer (schijnwinsten) als in de privé-sfeer (rente-inkomsten etc.).

120. De overheid stelt een diepgaand onderzoek in naar het ontstaan van zwart geld, alsmede naar de omvang daarvan. Aan uit het onderzoek eventueel blijkende noodzaak tot het treffen van wettelijke maatregelen, wordt voorrang verleend. Via een in onze democratie passend controleapparaat zal op een afdoende wijze het zwarte geld moeten worden opgespoord en het ontstaan daarvan moeten worden voorkomen.

121. Bestudeerd zal worden, hoe de indirecte belastingen gebruikt kunnen worden als instrumenten voor het beïnvloeden van de vraag naar grondstoffen en energie, en voor het bevorderen van de volksgezondheid. Dit kan mede een motief zijn voor het gedeeltelijk verschuiven van de belastingdruk van de directe naar de indirecte belastingen. Ook al wegens de beoogde EG-harmonisatie dient uitbreiding van het aantal BTW-tarieven uiterst terughoudend benaderd te worden.

122. Eigen woningbezit wordt ook fiscaal bevorderd; evenals bij renten op andere schulden wordt ook de fiscale renteaftrek voor hypotheek-rente voor de eigen woning gehandhaafd.

123. Bij de stimulering door de overheid van het eigen woningbezit kan de fiscale aftrek van onderhoudskosten een

belangrijk middel zijn. Ter wille van de praktische uitvoerbaarheid kan deze aftrek eventueel aan bepaalde grenzen worden gebonden. De mindere belastingopbrengst moet gecompenseerd worden door een verhoging van het huurwaardeforfait, waarbij dan echter ook rekening gehouden moet worden met eventuele positieve belastingopbrengsten door het wegvallen van zwart werk (beunhazerij) en met positieve effecten op de werkgelegenheid in de bouw.

124. De fiscale positie van de gehuwde vrouw in de inkomstenbelasting dient voor wat de thuis werkende gehuwde vrouw betreft nadere bezinning. Hetzelfde geldt voor de bijzonder moeilijke positie waarin zich onvolledige gezinnen kunnen bevinden.

125. Een bepaald deel van de persoonlijke inkomens uit arbeid moet belastingvrij gespaard kunnen worden. Ook zal het gespaarde bezit met fiscale steun zo goed mogelijk worden beschermd tegen aantasting door geldontwaarding.

126. Knelpunten in de regeling van de fiscale oudedagsreserve worden zoveel mogelijk weggenomen, met name bij de afrekening van de zgn. fiscale claims bij 65-jarige leeftijd.

127. De belastingvrije voet in de vermogensbelasting wordt, rekening houdend met de inflatie, verhoogd. Bijzondere vrijstellingen zijn noodzakelijk:

a. voor bedrijfsvermogen van zelfstandigen, ook bij beëindiging van het bedrijf;

b. voor degenen die wel vermogen bezitten, doch geen of onvoldoende pensioenrechten hebben.

128. Een belasting van vermogenswinsten (met de mogelijkheid van verrekening van vermogensverliezen) is principieel aanvaardbaar, zij het, dat bij deze belasting de opbrengsten groter zullen moeten zijn dan de kosten.

129. De vrijstellingen in het schenkings- en successierecht in de eerste lijn wor-

den verhoogd onder gelijktijdige opwaartse bijstelling van alle tarieven in alle categorieën. De mogelijkheden van de zgn. derde progressie worden onderzocht. In het successierecht zal rekening worden gehouden met het belang van de erfopvolging in familiebedrijven van zelfstandigen en in familie-vennootschappen. Successierechten voor zeer langdurig samenwonenden worden gelijkgesteld met successierechten in de zijlijn.

Toelichting op 2: Groei binnen grenzen

2a. Wat voorop gaat

„Het sociale en economische beleid behoort uit te gaan van een door de overheid te respecteren en waar nodig te ondersteunen eigen verantwoordelijkheid van de burgers”. (Art. 9, program van uitgangspunten).

Het is in dit program tot nu toe vooral gegaan om „onbetaalbare” dingen in onze samenleving: om het samen dragen van verantwoordelijkheid en om meer gerichte aandacht voor onze medemens.

Als we het nu hebben over het economisch leven, over alles dus wat deze samenleving met geld en goederen draaiende houdt, schijnt het dat de vraag naar doel en verantwoordelijkheid wel buiten beschouwing kan blijven. Het doel van economisch handelen lijkt immers het verkrijgen van zoveel mogelijk produkten te zijn, en de verantwoordelijkheid gaat niet veel verder dan de zorg voor voldoende loon en winst, nu en in de toekomst.

Economische expansie

Nu heeft onze westerse samenleving aan die doorgaande economische groei inderdaad veel te danken. Verscheidene sociale verbeteringen werden er bijvoorbeeld mogelijk door. Toch wordt het in onze tijd steeds duidelijker dat een onbeperkte economische expansie niet de laatste wijsheid is. Eerder is van het tegendeel sprake. Wat is immers het geval? Wij zijn aan de voortgaande groei van

onze inkomens en van de produktie zo gewend geraakt, dat wij ons erop zijn gaan instellen. Wij hebben het beschouwd alsof het een vast, een vanzelfsprekend gegeven was. Alle instellingen in onze samenleving, inclusief overheid, ondernemingen en vakorganisaties, zijn zich op de voortgaande groei gaan oriënteren.

Alles leek en lijkt immers van die groei afhankelijk te zijn: de werkgelegenheid, ons stijgend inkomen, ons stelsel van sociale zekerheid, de ontwikkelingshulp en de stijgende kosten van het milieubehoud.

Maar onze rekensom blijkt een verkeerde uitkomst te hebben en door de torenhoge problemen van deze tijd worden wij daar met onze neus bovenop gedrukt. We hebben te maken gekregen met een oplopende werkloosheid, met een vliegende inflatie, met een toenemende spanning tussen rijke en arme landen, met een dreigende ineenstorting van de financiering van ons fraaie stelsel van sociale zekerheid.

En dat alles bij elkaar vormt een te hoge prijs. Ten aanzien van de werkloosheid zal het cijfer een drastische vermindering moeten ondergaan, terwijl een inflatiepercentage van meer dan 5 onaanvaardbaar blijft.

Schaarse grondstoffen

Het is met de economische groei kennelijk net als met de groei van de cellen in het menselijk weefsel. Die groei kan gezond, maar ook kwaadaardig zijn. Het is dan ook een illusie te menen dat wanneer de economische ex-

pansie maar weer verzekerd is, alles weer als vanzelf goed zal komen. Economische groei is pas gezond binnen het raam van normen en verantwoordelijkheden. Dat wil zeggen dat wij onze technische en economische mogelijkheden zo moeten kiezen - van te voren zo kiezen - dat zij het behoud van de natuur dienen, zinvol werk mogelijk (blijven) maken, dienstbaar zijn aan een zorgvuldig beheer van schaarse grondstoffen en dienstbaar zijn aan de economische mogelijkheden van arme landen. Economie moet in dienst staan van ons rentmeesterschap over Gods schepping.

En dat is dan tegelijkertijd een (begin van) antwoord op de vraag naar de juiste gerichtheid van de menselijke verantwoordelijkheid in het economisch leven.

Dragers economische verantwoordelijkheden

Het is niet alleen de vraag of de overheid wel bereid is economische ontwikkelingen aan bepaalde voorwaarden te binden. Belangrijker nog is of al degenen die economische verantwoordelijkheid en medeverantwoordelijkheid dragen bereid zijn toe te komen aan het vereiste daadwerkelijke „antwoord”. Dat vraagt van ondernemingen dat zij méér zijn dan instituten die er voor zorgdragen dat een gestage stroom van produkten en inkomens over de samenleving worden uitgestort. Ondernemingen moeten er door de overheid aan gehouden worden, dat zij ook een eigen verantwoordelijkheid hebben voor zowel de kwaliteit van het hen omringende milieu, als voor het spaarzaam beheer van grondstoffen en energie, als voor het mogelijk maken van zinvolle arbeid, als voor het ruimte maken voor de eigen ontplooiingskansen van ontwikkelingslanden als voor een kwalitatief goede dienstverlening aan de samenleving. Het is niet de taak van de overheid die verantwoordelijkheden van het be-

drijfsleven over te nemen. Maar het kan wel haar taak zijn het bedrijfsleven op die verruimde verantwoordelijkheid vast te binden. Door omheiningen te plaatsen, door uitwegen af te snijden, en door ondernemingen er toe te stimuleren het rentmeester-zijn meer serieus te nemen. Zo pas krijgt ook het gezamenlijk dragen van verantwoordelijkheid door werknemers en leiding in bedrijven wezenlijk zin en reliëf.

2b. Zinvolle arbeid

„Arbeid als zodanig is van grote betekenis voor individuele ontplooiing en voor het functioneren van de samenleving. De mogelijkheid tot zinvolle arbeid als instrument voor inkomensverwerving en middel tot zelfontplooiing behoort in het overheidsbeleid een centrale plaats in te nemen”. (Art. 8, program van uitgangspunten)

Werkloosheidsbestrijding

In de komende kabinetsperiode krijgt de bestrijding van de werkloosheid grote nadruk.

Het schijnt in tegenspraak met elkaar te zijn: eerst werd in dit program gezegd dat de expansie van onze produktie binnen zekere grenzen moet blijven, wil ze althans onze samenleving niet gaan verstikken. In dit hoofdstuk gaat het daarentegen om het behoud van zinvolle arbeid, en wordt op maatregelen ter bestrijding van werkloosheid aangedrongen. Is het dan niet beter die „grenzen” voorlopig maar te vergeten, en aan de groei van ons nationaal produkt een absolute voorrang te verlenen? Elk procent verhoging betekent tenslotte werk voor vele mensen. Om te beginnen willen we duidelijk stellen, dat de bestrijding van de werkloosheid inderdaad het hoofdaccent moet vormen van het re-

geringsbeleid in de komende jaren. Al het water van de zee wast niet af, dat het werkloos zijn voor vele duizenden neerkomt op een zich uitgerangeerd weten, op het besef aan de kant te zijn gezet door een samenleving die hun diensten niet meer nodig heeft. Dat is een situatie die niet mag worden goedgepraat. Naar onze overtuiging horen trouwens het mens-zijn en het verrichten van zinvolle arbeid wezenlijk bij elkaar.

Maar wanneer het gaat om de fundamentele bestrijding van dit voortdurende kwaad, moet daar wel iets aan worden toegevoegd. En wel dat het om die reden leggen van alle accent op de noodzaak van een zo fors mogelijke jaarlijkse produktieverhoging nog geenszins het geven van een afdoende oplossing betekent.

Door dat te denken en dat te doen schuiven we het probleem van de structurele werkloosheid in feite alleen maar weer een paar jaar voor ons uit. Want houdt een forsere groei van de produktie de vervanging van arbeiders door machines tegen? Nee, om dat probleem fundamenteel te bestrijden, zullen we verder moeten doorstoten. Ook wanneer dat zou betekenen, dat pijnlijke oplossingen dan niet meer geheel te vermijden zijn.

Maatregelen

Maar laten we nu eerst de maatregelen, die ter beschikking staan om werkloosheid te verminderen, te verzachten of in de wortel te bestrijden, eerst eens wat nauwkeuriger op een rijtje zetten.

1. Jeugdwerkloosheid

De schrijnendheid en onaanvaardbaarheid van het je uitgerangeerd voelen, krijgen een extra pijnlijk accent als je nog aan je maatschappelijke loopbaan moet beginnen. De structurele jeugdwerkloosheid is een euvel dat met kracht bestreden moet worden door het wegnemen van de oorzaken:

meer voorlichting, betere afstemming van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt door bijv. omscholing en wellicht ook door een afremming van de druk van de minimum-jeugdloonontwikkeling op de totale loonkosten.

2. Betere verdeling werk

Maatregelen zijn nodig die een betere verdeling van bestaande werkgelegenheid bevorderen. Deze maatregelen betekenen op zichzelf niet zo zeer werkloosheidsbestrijding, maar ze kunnen wel wat scherpe kantjes wegnemen. In dit verband moet o.a. ook de mogelijkheid van vrijwillige vervroegde pensioenering, van de toepassing van „tweelingbanen” enz. nog eens nader worden bekeken.

3. Openbare werken

Door het doen uitvoeren van openbare werken en het ondersteunen van bepaalde vormen van particuliere investeringen kan de overheid veel voor directe werkloosheidsbestrijding doen, al worden de oorzaken daarvan hierdoor nog bepaald niet weggenomen. Daarbij moeten in de eerste plaats die openbare werken worden uitgevoerd die passen in een op gezonde groei gericht overheidsbeleid.

4. Scholing

Overheidsmaatregelen die gedeeltelijk al wel bij de oorzaken van de huidige werkloosheid inhaken, zijn die welke de aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt begunstigen, onder meer door (bij)scholing en aangepaste beroepsopleidingen.

5. Druk op loonkosten

Hetzelfde geldt voor die overheidsmaatregelen die de druk van de sociale lasten op de arbeidskosten van de bedrijven doen afnemen. Die druk is de laatste vijf jaren sterk toegenomen en ze heeft ertoe bijgedragen dat bedrijven liever dure machines bestellen dan nog duurdere arbeidskrachten in dienst te nemen. Er helpt wat dit betreft geen moedertje lief aan: we zul-

len er in de komende kabinetsperiode niet aan ontkomen hier wat meer adem te scheppen door vrij drastische ingrepen in het hele pakket van sociale zekerheid.

Zo kunnen we voorkomen dat de druk van de sociale premies op de arbeidskosten nog aanzienlijk verder toeneemt en zo steeds meer arbeidskrachten uit de markt prijst.

6. Arbeidsintensieve produktie

Een maatregel welke hier onder geen beding mag worden vergeten is er een, waarin wij als Nederlanders zelf een bijdrage kunnen leveren en die bovendien geheel en volledig de wortel raakt van de thans zo sterk opgelopen structurele werkloosheid.

Het voor de hand liggende antwoord is dat net-weer-iets-nieuwere machines in verhouding tot hun kosten per saldo net weer iets efficiënter blijken te zijn dan mensen. En de mate van efficiency moet naar algemeen gevoelen, nu eenmaal de doorslag geven. Maar waarom is dat eigenlijk zo doorslaggevend? In feite alleen omdat we ons stelselmatig hebben aangewend arbeid en produktie alleen te waarderen naar de mate waarin zij ons zo hoog mogelijke besteedbare inkomens (loon en winst) kunnen opleveren.

Er wordt te weinig aan gedacht dat deze inkomens ook kunnen worden gebruikt voor de geldelijke ondersteuning van die produktievormen welke op werkverruiming en op het veraangename van werk zijn gericht. Het uitschakelen van mensen door machines wordt niet door een soort noodlot bevolen. Het is een verschijnsel dat we zelf in de hand hebben en dat we daarom ook actief kunnen tegengaan. Maar dan moeten er wel gepaste middelen voor worden gevonden. Zo'n middel is het vormen van fondsen waaruit die bedrijfsinvesteringen worden mogelijk gemaakt, welke in de eerste plaats zijn gericht op zinvolle en wellicht ook meer arbeidsintensieve vormen van produktie.

In deze fondsen zouden gelden kun-

nen worden gestort die vroeger aan de werknemers zouden zijn uitgekeerd als lonen of vermogenswinsten maar door hen thans voor arbeidsproductieve investeringen worden aangewezen. Het spreekt voor zich dat de overheid van haar kant elke activiteit in deze richting krachtig moet aanmoedigen en zo mogelijk ook fiscaal begunstigen.

7. Vrijwilligerswerk

De betekenis van vormen van werkzaamheden die geen inkomensverwerving met zich meebrengen dient te worden erkend als gelijkwaardig aan de tot nu toe bekende vormen van arbeid. Gezocht moet worden naar het wegnemen van belemmeringen om een grotere inschakeling van vrijwilligers mogelijk te maken.

8. Contractlonen

Tenslotte mag niet worden verzwegen dat er ook in de komende jaren een directe samenhang zal bestaan tussen de ontwikkeling van de werkloosheid en de hoogte van de in de CAO's geregelde contractlonen. Er valt niet te ontkomen aan de pijnlijke slotsom, dat een reële stijging van de contractlonen in de eerstvolgende jaren een onaanvaardbaar schadelijk effect zou hebben op de omvang van de nationale werkloosheidscijfers.

Maar daarmee komen we als vanzelf terecht bij een volgend chapter: de noodzakelijke rechtvaardige verdeling van baten en lasten in de moeilijke situatie van nu.

2c. Rechtvaardige verdeling van lasten

Ruimteverdeling in de economie als geheel

Bij het berekenen van de „prijs” van het stimuleren van een gezonde eco-

nomische ontwikkeling in ons land - dat wil zeggen van een economische ontwikkeling die zich binnen de grenzen afspeelt van een verantwoord beheer, en die gericht is op het scheppen van meer zinvolle werkgelegenheid - moeten we goed voor ogen houden dat het Nederlandse economische leven zich niet op een eiland afspeelt. De Nederlandse markt is onderdeel van de Europese markt, die zelf weer mee-beweegt met de eb- en vloedstromen van de hele wereldeconomie. Voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie gedurende de komende vier jaar is dan ook van grote betekenis hoe de „wereldeconomie” zich houdt. Ook is van groot belang in welke mate de lidstaten van de EG bereid zijn de werkloosheid en inflatie gezamenlijk te bestrijden, en of zij één lijn zullen willen trekken in de strijd tegen de milieuverontreiniging en bij het samenwerken met de ontwikkelingslanden.

Berekening ruimte contractlonen

Ook wanneer wij daarvan uitgaan, ziet de „rekensom” van de Nederlandse economie in de komende vier jaar er niet vrolijk uit. De volgende elementen zijn van belang:

a. De totale structurele groei van het reële Nationaal Inkomen (NI) zal in totaal, en gerekend met de door ons genoemde eisen op het vlak van milieubeheer, energiebesparing enz., waarschijnlijk niet hoger uitkomen dan 3½ à 3¾% per jaar. Wanneer een zgn. schone, selectieve groei mogelijk zou blijken die hoger uitkomt dan 3½%, dan dient deze economische ruimte primair te worden gebruikt voor de terugdringing van het begrotingstekort ten dienste van werkgelegenheidsherstel en inflatiebestrijding.

b. Bij een gelijkblijvend aandeel van de collectieve sector (overheidsuitgaven plus sociale voorzieningen) in het NI gaat tenminste de helft van de groei

(1,9 procent) al rechtstreeks naar die collectieve sector.

c. Volgens de door het huidige kabinet gehanteerde maximale stijging van de druk van de collectieve lasten (belastingdruk en premiedruk) in het NI met 1 procent per jaar zou nog eens 1 procent extra voor de collectieve sector bestemd moeten worden: een stijgingspercentage wat overigens reeds een aanzienlijk bezuinigingsprogramma in die sector nodig maakt.

d. Volgens deze rekensom blijft niet meer dan 0,6 procent over voor de jaarlijkse vergroting van de reële beschikbare inkomens van zowel loontrekkers als trekkers van overige inkomens (met inbegrip van de ingehouden winsten van bedrijven).

Deze 0,6 procent is echter maar nauwelijks voldoende om de zgn. incidentele loonsverhogingen - ter grootte van tenminste 0,5% van het NI - te kunnen financieren. En ze is zeker onvoldoende wanneer we rekening houden met een terwille van de werkgelegenheid noodzakelijk herstel van de wel zeer sterk gedaalde rendementen in het bedrijfsleven.

e. De onontwijkbare conclusie dringt zich dan ook op, dat volgens deze rekensom, en rekening houdend met de eis van werkgelegenheidsherstel voor de verbetering van de contractlonen in de komende vier jaren niet meer dan nul procent zou overblijven.

Deze rekensom illustreert in alle duidelijkheid, hoezeer de zaken in ons land al economisch scheef zijn komen te liggen. Te lang is reeds - ook door de overheid - stilzwijgend er van uitgegaan dat op lange termijn wel voldoende middelen ter beschikking zouden komen uit de voortgaande economische groei om alle voornemens - met inbegrip van die op het vlak van de sociale zekerheid - te kunnen bekostigen.

Inflatiebeleid

In deze moeilijke situatie lijkt nog maar één uitweg aanwezig te zijn om aan de impopulaire conclusie van een algemene inkomensstop te ontkomen en wel de uitweg van de inflatie. Maar juist die uitweg wijzen we met grote stelligheid af. En dat niet alleen omdat inflatie een vorm van zelfbedrog is, en alleen maar een uitstel van de moeilijkheden betekent. We wijzen die uitweg óók af, omdat inflatie in feite weinig anders is als een grootscheeps en zeer grillig proces van herverdeling van inkomens. De sterkste groepen - zij die de lasten op anderen kunnen afwenden - ontspringen de dans, maar de zwakkeren (in dit verband o.a. veel pensioentrekkers en kleinere ondernemers) moeten steeds weer de klappen opvangen. In haar gevolgen leidt inflatie tot ontoemoeding van de spaarzin van de bevolking, tot een toenemend gemak in het afwentelen van de lasten op anderen en tot het ondergraven van de mogelijkheden voor particulier initiatief. Vooral in de zgn. welzijnssectoren worden de voorzieningen voor steeds meer particulieren onbetaalbaar. Duidelijk is ook dat inflatie en werkloosheid nauw met elkaar in verband staan. Voor de open Nederlandse economie kan inflatie zelfs als de moeder van de werkloosheid worden beschouwd. De hoog oplopende prijzen en kosten bedreigen onze concurrentiepositie en daarmee onze werkgelegenheid.

Pakket maatregelen

Maar met dit alles staat wel vast, dat er geen andere keus is dan het nu volgen van een harde en ongemakkelijke lijn - willen we althans de strijd tegen inflatie en werkloosheid daadwerkelijk serieus nemen. Dit brengt ons tot het volgende strakke pakket van *beleidsmaatregelen*.

Strak inkomensbeleid

Zo mogelijk op basis van een door de SER opgesteld rapport over de verdeling van de beschikbare economische ruimte in de komende jaren zal de overheid, na overleg met werkgevers en werknemers, moeten overgaan tot de formulering en uitvoering van een *strak inkomensbeleid* in de komende jaren.

a. Voor wat de loonontwikkeling betreft zal daarin naar een nagenoeg gelijkblijvend contractloon moeten worden gestreefd, althans voor de gemiddelde (of modale) werknemer (inclusief het zgn. incidentele loon, overeenkomend met 1% reële loonsverbetering per jaar) gekoppeld aan een maximum voor de te verstrekken prijscompensatie. Om dat te kunnen realiseren zal aan een grotere invloed van de overheid op de nationale loonvorming niet kunnen worden ontkomen; een wijziging van de loonwet zal dan ook - na overleg met het bedrijfsleven - moeten worden voorbereid.

b. Het beleid dat de overheid voert t.a.v. de loonontwikkeling in de samenleving zal ook zijn onverbidelijke consequenties hebben voor het beleid t.a.v. andere inkomensgroepen. Het gaat niet aan, dat de overheid aan werknemers beperkingen oplegt en de andere inkomensgroepen in hun inkomensvorming vrijuit zou laten gaan. Daarom is de totstandkoming noodzakelijk van een zo scherp en effectief mogelijk beleid t.a.v. de ontwikkeling van de overige besteedbare inkomens, ten aanzien waarvan per beroepsgroep eveneens *tenminste* een nullijnbeleid dient te worden nagestreefd. Mede om deze reden zal de Raad voor het inkomensbeleid spoedig zijn beslag moeten krijgen.

Bezuinigingsbeleid overheidssector

De overheid zal ook voor wat haar ei-

gen sector - die van de collectieve uitgaven - aangaat, naar een strakker bezuinigingsbeleid moeten streven dan de hierbovengenoemde 1%-norm aan geeft. De groei van de collectieve sector (de sector van overheidsuitgaven en sociale uitkeringen) zal op zijn minst een zekere relatie moeten vertonen met de mate waarin het Nationaal Inkomen zelf toeneemt. Voor de komende kabinetsperiode zal bij een verantwoorde groei van 3½ à 3¾% van het Nationaal Inkomen per jaar, de toeneming van de collectieve sector in het Nationaal Inkomen maximaal 0,6 à 0,7% mogen bedragen.

Dit zal niet direkt kunnen worden gerealiseerd. Er zijn grenzen aan wat op korte termijn aan ombuiging kan worden bereikt; de snelheid van een mammoettanker laat zich niet in korte tijd tot nul terugbrengen. In ieder geval zal rond 1980/1981 de hiergenoemde norm gehaald moeten worden. Voor wat de bezuinigingen binnen de overheidssector zelf betreft, denken we hierbij aan de volgende maatregelen:

a. het instellen van een werkgroep van onafhankelijke deskundigen, belast met een onderzoek van alle begrotingsposten, teneinde te rapporteren over mogelijke bezuinigingen, mede gezien de gewijzigde maatschappelijke situaties sinds de wetgeving of sinds het begin van een activiteit, mindere doelmatigheid, te vergaande perfectionering etc.;

b. een nominale bevrozing van het totaal van de overheids subsidies die niet een rechtstreeks inkomens karakter dragen;

c. een beperking van de toeneming van het aantal ambtenaren tot 1% per jaar.

Sociale zekerheid

Wanneer forse bezuinigingen moeten worden aangebracht, ook in de sociale

sector, zal er scherp op moeten worden gelet dat het wezenlijke van ons gehele stelsel van sociale zekerheid - het tonen van een reële solidariteit met al degenen die hun daadwerkelijke levensbehoeften niet of niet meer geheel kunnen financieren uit hun huidige inkomen - in alle opzichten behouden blijft.

We zullen echter daarbij zo min mogelijk in levend hout mogen snijden, én het daadwerkelijk zwakke tot en met moeten ontzien. Ook is een stelselwijziging van onze gehele sociale wetgeving bitter noodzakelijk. Bij die wijziging t.b.v. een betere coördinatie van de veelheid aan wetten zal niet het ziek-zijn, werkloos-zijn, invalide-zijn etc. benadrukt worden. De verzekering, de controle en begeleiding zullen veel actiever dan thans gericht moeten worden op het herstel van de arbeidsgeschiktheid, van de werkgelegenheid, dan wel het aanpassen van de werksituatie aan de gewijzigde omstandigheden.

Bij wijziging van het systeem van koppeling van het stelsel van sociale zekerheid aan het minimumloon, kan worden gedacht aan veranderingen in de Wet op het minimumloon, aan de invoering van een sociaal minimum-inkomen, of aan koppeling op afstand. Daarbij zal zo nodig aandacht gegeven moeten worden aan de specifieke omstandigheden per groep uitkeringsgerechtigden.

Belastingwetgeving

Ook de belastingheffing zal moeten zijn aangepast aan de bijzondere situatie waarin wij thans verkeren, en op indirecte wijze wegen moeten vrijmaken voor een herstel van de werkgelegenheid en een bestrijding van inflatie.

In beginsel moet de wettelijke inflatiecorrectie van de tarieven van de inkomstenbelasting worden toegepast. Zonodig kan daarvan door middel van een wettelijke maatregel worden afgevoerd.

3. Een dienstbaar beheer

3a. Een dienstbare ordening

Binnenlands bestuur

130.

Het openbaar bestuur moet democratisch en doematisch zijn. Dit houdt in dat:

a. alle burgers de besluitvorming moeten kunnen beïnvloeden, met name via vertegenwoordigende organen;

b. openheid en openbaarheid van groot gewicht zijn;

c. de inrichting en werking van het bestuur voor de burgers doorzichtig en toegankelijk is;

d. het bestuur effectief en efficiënt gevoerd behoort te worden.

131.

Herverdeling van de bestuurlijke taken en bevoegdheden van respectievelijk rijk, provincie en gemeente wordt uitgevoerd om het bestuur zo dicht mogelijk bij de burger te brengen.

Op korte termijn ware een daadwerkelijk begin te maken met decentralisatie van rijkstaken.

132.

Gebiedsindelingen van provincies en gemeenten moeten beter aansluiten bij de gebieden waarop zich maatschappelijke en ruimtelijke problemen afspelen. Richtlijn daarbij is: schaalvergroting waar nodig, schaalverkleining waar mogelijk. In dat verband wensen wij:

a. een daarbij passende herindeling van gemeenten en vereenvoudiging van de procedures daartoe. Kleine gemeenten die levensvatbaar zijn handhaven;

b. binnengemeentelijke decentralisatie bij de grote steden;

c. ontwikkeling van een wettelijke regeling voor complementair bestuur.

133.

Benoeming van de commissaris der Koningin zal geschieden door de Kroon, na overleg met provinciale staten.

Benoeming van de burgemeester door de Kroon, na overleg met de gemeenteraad.

134.

Gemeenten en provincies moeten hun taken in onderlinge samenhang kunnen vervullen en bij hun beslissingen nut en offer kunnen afwegen. Derhalve:

a. afstemmen van de rijksbijdragen op het verschillend takenpakket van gemeenten en provincies;

b. beperken van het aantal Artikel 12-gemeenten en andere noodlijdende gemeenten;

c. doeluitkeringen waar mogelijk vervangen door een stelsel van algemene uitkeringen.

135.

Omvang en toerusting van het politieapparaat eisen bijzondere aandacht. De korpsen van de rijks- en gemeentepolitie moeten worden verenigd tot

een Nederlandse politie, bestaande uit provinciale eenheden en een aantal landelijke diensten.

136.

Ter bevordering van een evenwichtig beleid op het terrein van het maatschappelijk en cultureel welzijn komt een kaderwet tot stand. Daarin worden de uitgangspunten geregeld van:

a. de planning van de verschillende voorzieningen;

b. de positie van het particulier initiatief en de rol daarvan bij de beleidsvoorbereiding;

c. de taakverdeling tussen rijk, provincie en gemeente;

d. het toezicht op het functioneren van de voorzieningen;

e. de beroepsmogelijkheden tegen overheidsbeslissingen op dit terrein en de inspraakprocedures.

Het beleid zal voor de voorzieningen binnen de functies zorg, educatie en recreatie ruimte laten aan de instellingen op basis van levens- en wereldbeschouwing.

De kaderwet zal zich in haar werking niet mogen beperken tot het arbeids-terrein van het huidige ministerie van CRM. Ook beleidsonderdelen van Justitie, Volksgezondheid en Onderwijs, voor zover zij de functie zorg, educatie en recreatie betreffen, worden in deze wet betrokken.

Kabinet en departementen

137.

Tijdens de komende kabinetsformatie wordt zonedig een procedure vastgesteld over de tijdens de volgende kabinetsperiode te nemen beslissingen over de departementale indeling, de werkwijze van het kabinet en het aantal ministers.

In ieder geval zullen bij de volgende

kabinetsformatie de belangrijkste knelpunten in de huidige departementale taakverdeling (milieu, onderwijs en vorming, algemene bijstandswet en opperbeheer van politie) tot een oplossing moeten komen.

Beleidsvraagstukken betreffende de emancipatie van de vrouw worden op ministerieel niveau gecoördineerd.

Ruimtelijke ordening

138.

Alle nota's over het ruimtelijk beleid alsmede de structuurschetsen en -schema's zullen waar mogelijk uitmonden in beslissingen op nationaal niveau. Die beslissingen worden nader vertaald in streekplannen van de provincie en bestemmingsplannen van de gemeenten. De planologische kernbeslissingen hebben een dwingend karakter om een nationaal beleid te waarborgen. In de wet zal een procedure worden opgenomen voor de inspraak over het voorstel van de planologische kernbeslissingen. De uit de planologische kernbeslissingen voortvloeiende akkoorden geven aanwijzingen voor globale programmering van de volkshuisvesting op regionaal en lokaal niveau.

139.

Door de ruimtelijke ordening (met name op lokaal of regionaal vlak) worden de verhoudingen in het midden- en kleinbedrijf in sterke mate bepaald. Planning, gronduitgifte en vergunningenbeleid zullen daarom worden gebaseerd op goed onderzoek, en de periode van onzekerheid bij het opstellen van de plannen zal zo beperkt mogelijk worden gehouden.

Stadsvernieuwing

140.

Ten bate van de stadsvernieuwing is een doorbraak noodzakelijk in bestuurlijk, organisatorisch en financieel opzicht, daaronder begrepen een aan de stadsvernieuwing aangepast voor-

keursrecht. Daarbij zal de functie van de stad als regionaal centrum van sociale, culturele en economische activiteiten worden hersteld.

Planmatige aanpak en sterke bestuurlijke coördinatie krijgen behartiging in een nieuwe wet op de stadsvernieuwing. Bij de invulling van deze aanpak krijgt vooral aandacht:

a. een doelmatige verhouding tussen vernieuwbouw en binnenstedelijke bouw;

b. aanpassing van verkeersvoorzieningen;

c. intensivering van het openbaar vervoer;

d. de economische situering van verzorgende diensten en sociaal-culturele instellingen;

e. luchtverontreiniging en geluidshinder.

141.

Er komt een goede regeling ter opvang van overbruggingsproblemen van bedrijven in gebieden die bij stadsvernieuwing betrokken zijn.

Verkeer en vervoer

142.

Ten aanzien van verkeer en veiligheid wordt een beleid gevoerd dat gericht is op veiligheid. De verkeersopvoeding - waarbij de nadruk komt te liggen op het zich kunnen aanpassen aan elke verkeerssituatie - moet daarbij centraal staan.

Bij de uitvoering van het beleid dient rekening te worden gehouden met onze grote bevolkingsdichtheid en moeten mooie natuurgebieden en binnensteden ontzien worden. Vandaar:

a. inpassing van het vak verkeersopvoeding in zoveel mogelijk lesroosters;

b. meer aandacht voor voetganger en fietser;

c. snelle invoering van het begrip „woonerf” in woonwijken waardoor de leefbaarheid centraal wordt gesteld en de auto zich moet aanpassen (afschaffing voorrang voor auto, invoering zeer lage maximum-snelheid enz.);

d. een meerjarenplan voor de verkeersveiligheid. Bij de maatregelen zal zowel aandacht besteed worden aan de mens (verkeersopvoeding, rijgedrag, betere controle), de auto (verplichte keuring) als de weg (scheiding van verkeerssoorten en opheffing van gevaarlijke flessehalzen);

e. niet afschaffen van maximum-snelheden, ook niet op de autosnelwegen;

f. voorrang voor het openbaar vervoer in grote bevolkingsagglomeraties; bevordering autovrije zones in de binnenstad van grote steden met behoud van de bereikbaarheid voor personen en goederen;

g. een grofmazig wegennet; eerder verbetering van bestaande verbindingen dan aanleg van nieuwe; aanleg van fietspaden;

h. een parkeerbeleid dat liever de auto's stapelt dan de mensen;

i. een ruimere toepassing van treinhaltet in voorsteden;

j. waar nodig optimaliseren van verkeersvoorzieningen voor kinderen, bejaarden en gehandicapten.

143.

In het verkeers- en vervoersbeleid wordt nagegaan hoe de verschillende middelen van vervoer het beste de verkeers- en vervoersstromen kunnen verwerken. Dit vergt o.a.:

a. één wet voor het gehele openbare personenvervoer;

b. ruime overstapmogelijkheden voor auto en openbaar vervoer door goede en aantrekkelijke parkeermogelijkheden aan de rand van de stad en bij stations;

c. bevorderen van experimenten, in het bijzonder voor de kleine kernen, waarbij taxi's voor het publiek sneller bereikbaar en beter betaalbaar worden;

d. een modern openbaar vervoer met een betrouwbare dienstregeling, een goede dienstverlening, een uniform tariefsysteem en meer vrije banen in druk bereden trajecten van het openbaar vervoer;

e. meer aandacht voor de ontsluiting van het platteland.

144.
Een samenhangend beleid wordt gevoerd voor de nationale en regionale luchthavens, waarvoor o.a. nodig is een snelle beslissing of, en zo ja, waar en wanneer er een tweede nationale luchthaven moet komen. Uitbreiding van Schiphol mag geen vermeerdering van de geluidsbelasting opleveren.

145.
Het beleid ten aanzien van de groot-handelsvaart wordt gericht op versteviging van het concurrentievermogen. Het beleid ten aanzien van de binnenvaart moet zijn gericht op het weg-nemen van overcapaciteit en veroudering door middel van een aangepaste sloopregeling. Tevens is, behalve een versterking van de concurrentiepositie, het totstandbrengen van een verantwoorde werk- en rusttijdenregeling van grote betekenis.

146.
Met betrekking tot het goederenvervoer wordt nationaal en Europees gestreefd naar het totstandbrengen van een gelijke start- en concurrentiepositie zowel binnen elk van de technieken rail, weg en water, als tussen deze technieken.

147.
Voor de werknemers in de sector van het goederenvervoer zullen arbeidsvoorwaarden tot stand moeten komen, die vergelijkbaar zijn met overeenkomstige werknemers in andere bedrijfstakken.

Volksgezondheid

148.
In de komende periode zullen de preventie en in het bijzonder de gezondheidsvoorlichting en -opvoeding een centrale plaats in het beleid dienen te krijgen. Daarbij zal de aandacht zich bijzonder richten op:

a. de fysieke, sociale en psychologische opbouw van de samenleving, die zo dient te zijn dat de gezondheid wordt bevorderd (bestrijding flatneurose, geluidshinder, bevordering kleinschalige leef- en werkgemeenschappen, speelruimte, privacy). Wetenschappelijk onderzoek in dit kader zal worden versterkt, zo mogelijk in internationaal verband;

b. krachtige bestrijding van ernstige volksziekten zoals hart- en vaatziekten, kanker, cara, rheuma, is geboden door voorlichting en vroegtijdige ontdekking door middel van periodiek bevolkingsonderzoek.

c. wetenschappelijk onderzoek.

149.
a. Het recht op hulpverlening in het algemeen en bijzonder in de gezondheidszorg dient te worden uitgewerkt. Grondbeginsel is daarbij de verkrijgbaarheid van betaalbare en bereikbare hulp voor ieder.

b. De individuele patiënt heeft recht op een zo groot mogelijke vrije keus van de voorzieningen, op aandacht, overleg terzake behandeling en verpleging en tevens op beslissingsruimte. Degenen die de hulpzoekende terzijde staan, dienen vanuit dit rechtsbeginsel

te handelen. Daarbij zal de mens als een unieke eenheid benaderd dienen te worden. Naast de medisch-technische zullen de psycho-sociale aspecten meer in ogenschouw genomen moeten worden. De rechten van de patiënt dienen in een statuut nader te worden uitgewerkt.

c. Medische macht mag zich niet tegen de mens richten. Het past de mens daarom niet - anders dan in noodsituaties - eigen en andermans leven te beëindigen (suicide, passieve euthanasie en abortus provocatus). Evenmin past een extreem toegepaste medische technologie die een mens verhindert op menselijke wijze te sterven.

150.
Een betere beheersing en besturing van de gezondheidszorg is nodig op basis van een onderlinge samenhang en samenwerking binnen en tussen de diverse voorzieningen (Structuurnota Gezondheidszorg). Daarbij is versterking van de eerste-lijnszorg noodzakelijk, waarbij samenwerking van mensen met verschillende deskundigheid en uit verschillende disciplines geboden is. Ook de poli-klinische functie van de ziekenhuizen zal worden gestimuleerd, o.a. door een meer passende financieringsstructuur. Mede ten behoeve van een evenwichtige spreiding van de voorzieningen dient met voortvarendheid gewerkt te worden aan een reële regionalisatie. Doorzichtige structuur, eigen regionale verantwoordelijkheid en participatie van alle betrokkenen zijn daarbij essentiële voorwaarden. Bij de uitwerking zal ruim baan gegeven worden aan het particulier initiatief. Een te overheersende rol van de overheid wordt afgewezen. Er zullen eigentijdse democratische structuren ontwikkeld moeten worden (ook binnen het particulier initiatief) waardoor ook medewerkers kunnen participeren in het beleid en beheer van instellingen en inrichtingen.

Ten behoeve van de preventieve en curatieve tandheelkundige zorg is de opstelling en uitvoering van een ontwikkelingsplan noodzakelijk.

151.
De geestelijke volksgezondheid verdient bijzondere aandacht. Het weg-nemen van achterstand in nieuwbouw en de modernisering van bestaande inrichtingen behoeven prioriteit en mogen niet beperkt worden in verband met kostenontwikkeling gezondheidszorg. Gewaakt moet worden voor vol-doende privacy en respect voor individuele rechten, ook bij bejaarden. Bij de eerste-lijnszorg zal met name de ambulante geestelijke volksgezondheid nauwer betrokken dienen te worden.

152.
De kosten van de gezondheidszorg zullen met kracht beheerst moeten worden, mede door beteugeling van het aanbod en gebruik van de voorzieningen. Daartoe dienen stringente normen voor de erkenning van de gezondheidsvoorzieningen en ook ten aanzien van het vestigingsbeleid van particuliere hulpverleners te worden vastgesteld. Stimulering van beheersing en kostenbewust medisch handelen en geneesmiddelenverstrekking. De tariefstelling zal voor het gehele gebied van de gezondheidszorg worden geregeld. Aan de gesubsidieerde gezondheidsvoorzieningen dient een vaste financiering geboden te worden, hetzij via de AWBZ, hetzij via een algemene kaderwet.

153.
De opleiding van medisch, para-medisch en verplegend personeel zal meer dan tot nu toe gericht worden op de gewenste versterking van de eerste-lijnsgezondheidszorg en op de psycho-sociale factoren. De opleiding van medici dient meer in algemene ziekenhuizen en andere gezondheids-

voorzieningen plaats te vinden. Een betere regeling van de opleiding ten behoeve van medische specialisten is gewenst, met daarbij een grotere verantwoordelijkheid van de overheid.

Huisvesting

154. Voorop staat de zorg voor een goede en betaalbare huisvesting voor de minst draagkrachtigen en gehandicapten. Bijzondere zorg ook voor alleenstaanden en buitenlandse werknemers met hun gezinnen.

155. Bevorderen dat zo spoedig mogelijk (semi-)openbare gebouwen en vervoersmiddelen geschikt worden gemaakt voor gebruik door gehandicapten en mensen met kinderwagens.

156. Bij het huurbeleid wordt uitgegaan van een doorzichtig huur- en subsidie-systeem. Uitgangspunt is dat allen die daartoe in staat zijn, de aan het wonen verbonden kosten moeten opbrengen. Huursubsidies voor andere woningen dan bestemd voor speciale categorieën bewoners dienen individueel te zijn.

157. Het eigen woningbezit wordt gestimuleerd. Een wezenlijke vergroting van het aandeel eigen woningbezit in het gehele woningbestand is noodzakelijk.

158. Het woningbouwprogramma wordt afgestemd op „behoefte-onderzoek”, regionaal opgezet en bijgehouden.

159. Financiering van woningbouw en stadsvernieuwing zal met name steunen op:

a. versnelde overgang naar een gemengd systeem van individuele huursubsidies en gerichte object-subsidies;

b. aantrekken van middelen van de zijde van institutionele beleggers op basis van een voor een langere periode gegarandeerd rendement;

c. beperking van de kosten;

d. een verhoging van de huurquote die veelal op de meer draagkrachtigen betrekking heeft. De premiëring van de eigen woning moet zijn afgestemd op het beleid ter verhoging van de huurquote.

160. Verkorting van de tijd van bestuurlijke voorbereiding en beslissing op het vlak van het woningbouwbeleid wordt dringend nagestreefd. Bij grote bouwprojecten wordt het welstandstoezicht vroegtijdig ingeschakeld.

Grondpolitiek

161. Grondpolitiek is nodig om een ruimtelijk beperkt land bewoonbaar en leefbaar te houden. Het beheer van de grond staat centraal; de vraag naar de eigendom over de grond behoort daaraan ondergeschikt te zijn. Bij gebruikbeperkingen dient schadeloosstelling te worden gegeven.

162. De gemeentelijke overheid komt een voorrangspositie toe bij de aankoop van onroerend goed. Deze voorrangspositie wordt gekoppeld aan een gebiedsaanwijzing op basis van bestemmingsplannen; voor deze gebieden is regeling van de aankoopplicht van gemeenten op verzoek van betrokkene noodzakelijk.

163. Gronduitgiften door middel van verkoop verdienen de voorkeur. Gronduitgiften door middel van verkoop en erfpacht worden bestuursrechtelijk geregeld, waarbij doorzichtigheid en controleerbaarheid voorop staan.

164. De mogelijkheid van een wettelijke re-

geling inzake stedelijke herverkaveling dient zowel voor stadsuitbreiding als stadsvernieuwing te worden onderzocht.

165. Indien de overheid grond verwerft, dient daarvoor een prijs betaald te worden, die zowel voor de verkopende of onteigende eigenaar als voor de gemeenschap gerechtvaardigd is. Dat betekent dat speculatie en invloeden van overheidsinvesteringen bij de prijsvaststelling moeten worden uitgeschakeld.

166. Terzake de agrarische grondpolitiek geldt:

a. de grondbank moet de mogelijkheid bieden om onder redelijke voorwaarden (w.o. recht op terugkoop) de eigendom van een bedrijf tegen verpachte waarde over te nemen van iedere boer, ondernemer met een levensvatbaar bedrijf, die vrijwillig deze eigendom in erfpacht of pacht wil omzetten;

b. de opvolger van de overleden eigenaar-exploitant van een bedrijf wordt onder nader te stellen voorwaarden een voorkeursrecht toegekend in de vorm van een recht op overname in eigendom tegen verpachte waarde of in pacht.

3b. Eigen vrijheid, eigen offers

167. Een vergroting van de eigen bijdrage van de burgers is in het algemeen redelijk en gewenst op het vlak van:

a. de eigen huisvesting;

b. de sportbeoefening;

c. de sociale zekerheid en de volksgezondheid;

d. de deelname aan recreatieve, sociaal-culturele en sportvoorzieningen.

Toelichting op 3: Een dienstbaar beheer

„Krachtens haar opdracht is de overheid geroepen de samenleving op een zo rechtvaardig mogelijke wijze te dienen. De dienst houdt onder meer in, dat zij opkomt voor de zwakken, vervolgd en ontheemden, het onrecht bestraft, de gewetensvrijheid en de persoonlijke levenssfeer eerbiedigt en in het algemeen alle voorwaarden schept, die voor een samenleving van verantwoordelijke mensen nodig zijn”.
„De parlementaire democratie is voor het goed functioneren van de rechtsstaat van wezenlijke betekenis. . . . . Ze behoort uit te gaan van het respect voor minderheden en verdient bescherming tegen alle aanslagen, ongeacht of die van de zijde van andere staten, van particuliere belangengroepen of van saboterende minderheden afkomstig zijn.” (Art. 2 en 4, program van uitgangspunten).

De samenleving zal in sociaal opzicht meer moeten worden ontsloten; dat was de strekking van het eerste hoofdthema van dit program. Dat een meer genormeerde ontwikkeling van economie en techniek nodig is, stond centraal bij hoofdthema 2.

In dit deel zullen we de consequenties hieruit moeten trekken voor de wijze waarop de overheid haar eigen apparaat en diensten gedurende de komende tijd zal moeten inrichten. Consequenties zijn er eveneens voor de inrichting van de ruimte van ons land, voor de vormgeving van steden en woonwijken, de huisvesting van mensen en de organisatie van de verkeersvoorzieningen. In al deze onderdelen van beleid die doorgaans met de

woorden „ordering” en „planning” worden getypeerd, zullen in onze visie de *dienstbaarheid* en *leefbaarheid* maatgevend moeten zijn.

Dienstbaarheid

Uit „*dienstbaarheid*” vloeit voort een protest tegen elke overheidsorganisatie en een overheidsordering die een doel in zichzelf geworden is of daartoe dreigt te verworden: een organisatie en ordening die met mensen veeleer schuift dan hen dient, en die in plaats van wendbaar te zijn en waar nodig ook terugwijkt, statisch is en bestaande regels per geval toepast. Het doel moet zijn, de staat te vermenschelijken in plaats van de mens te „verstatelijken”. Mensen moeten hun overheid weten te „vinden” - dat is eerste voorwaarde voor een samenleving die ook in sociaal opzicht open is.

Leefbaarheid

„*Leefbaarheid*” betekent dat mensen zich in hun omgeving werkelijk thuis kunnen voelen. Daartoe moeten stad en platteland zo worden ingericht dat menselijke contacten spontaan kunnen opleven. Wij zoeken meer de menscultuur dan de ruimtecultuur, wij leggen meer het accent op het kleinschalige dan op het grootschalige.

3a. Een dienstbare ordening

Als wij deze lijnen doortrekken naar het terrein van het *binnenlands* be-

stuur, dan komen wij tot de slotsom dat de bestuurlijke opbouw vanuit de mens moet plaatsvinden, in plaats van dat de mens aan het systeem wordt aangepast. Bestuurlijke taken en bevoegdheden dienen door herverdeling zo dicht mogelijk bij de burger zelf te komen. De burger dient in principe alle vormen van bestuurlijke besluitvorming te kunnen beïnvloeden.

In de gemeenten moeten meer beslissingen kunnen worden genomen, want zij staan het dichtst bij het dagelijks leven van elke inwoner; in die lijn past ook ons streven naar een verdere uitbouw van gemeentelijke belastingen. De burgers van de gemeenten moeten meer in staat worden gesteld in hun gemeente- en wijkraden zelfstandig voorzieningen af te wegen tegen de offers die ervoor moeten worden gebracht. Ook het subsidiebeleid moet minder een rijks- dan een vrije gemeentetaak worden.

Nuttig lijkt de instelling van een permanent overlegorgaan op landelijk (rijk, provincies, gemeenten) en provinciaal (provincie en gemeenten) niveau voor een optimale taakverdeling tussen de bestuurslagen op het gebied van de overheidssubsidiëring.

Het overheidsapparaat is nog lang niet doeltreffend genoeg. Dat geldt ook voor de *taakstelling binnen en de werkwijze van het kabinet*. Deze onderwerpen moeten opnieuw in studie worden genomen.

Ruimtelijke ordening

Ruimtelijke ordening is er ter wille van de samenleving. Niet andersom. Aan de basis liggen maatschappelijke behoeften. Goede ruimtelijke ordening vereist internationale samenwerking en nationale samenhang. Dat geldt voor luchthavens en andere grote projecten, zowel als voor problemen van milieubeheer, verkeer e.d. Ruimtelijke ordening moet samengaan met sociale en economische planning. Deze drie grote beleidsterreinen hebben elkaar

nodig.

Ook is nodig een goed samenspel van rijk, provincie en gemeente. Deze moeten elkaar in overleg aanvullen. Dat geldt bijv. bij groeikernen of een streekontwikkeling, door over de hoofdzaken van plan en uitvoering dergelijke afspraken te maken, zonder op elkaars stoel te gaan zitten.

Naast de beoordelende inspraak moet er zoveel mogelijk gelegenheid zijn tot participerende inspraak, in werkbare vormen.

Er moet ruimte zijn voor initiatieven van de mensen. Daarbij kan men zowel denken aan investeringen door ondernemers als aan het zelf inrichten van de woonomgeving door bewoners.

Inrichtingsbeleid

Een duidelijk *inrichtingsbeleid* is nodig, ondersteund door goede gegevens. Die goede gegevens moeten komen van goed onderzoek. Vaak zijn er verschillende keuzemogelijkheden, al naar gelang bijv. de oude stad, het milieu, de werkgelegenheid of de voorkeur van het publiek het zwaarst moet wegen. Een evenwichtige presentatie van die mogelijkheden is vereist. Er moet wel een duidelijke keus worden gedaan. Een keus die door financiële regelingen, praktische procedures en bereidheid tot overleg en inbreng naar behoefte, daadwerkelijk uitvoerbaar is. Zaken als stadsvernieuwing, kleine kernen, groeisteden, spreiding van rijksdiensten enz. laten zich anders niet in een beleid vatten.

Ook voor een praktische ruimtelijke ordening is een intensieve samenwerking van de overheid met maatschappelijke organen veelal gewenst. De overheid hoeft zich daarvoor niet te hoog te voelen. Als ze voor een deugdelijke eigen opstelling zorgt, hoeft ze zich ook niet bedreigd te voelen. Overheid en bijv. bedrijfsleven hebben elkaar nodig. Als er goede spelregels zijn kent zo'n spel alleen winnaars. De overheid moet er bij de ruimtelijke or-

dening ook voor waken dat het betere niet de vijand wordt van het goede. Vooral kan dat een rol spelen als dat „betere” tijd gaat kosten.

Al te tijdrovend zijn beslist de procedures van bestemmingsplannen. Versnelling daarvan is nodig, bijv. door vermindering van bezwaarmogelijkheden bij de Kroon, door de Kroon alleen uitspraak te laten doen over de punten van beroep, door het over de hele linie meer toepassen van fatale termijnen.

Stadsvernieuwing

In de ruimtelijke ordening is tenslotte een speciaal accent nodig op de *stadsvernieuwing*. Vooral de oudere steden hebben vaak onleefbare buurten gekregen met ontstellende verkrotting. Hier raken wij een van de weinige beleidsonderdelen waarvoor wij de komende jaren uitbreiding van de voorzieningen beslist nodig achten. Bij de vorming van buurten, wijken en stadsdelen moet meer worden gelet op de mogelijkheden tot beleving van het authentieke en de vorming van een echte gemeenschap. Hier is ook een belang van de volksgezondheid in het geding - denk aan geluidshinder, flatneurose, tekort aan privacy en tekort aan speelruimte voor de kinderen. Gebundelde deconcentratie behoort bij het beleid richtsnoer te blijven - de nadruk moet vallen op de vorming van kleine levensvatbare woonkernen.

Verkeersbeleid

Het *verkeersbeleid* zal zich niet moeten kenmerken door de aanleg van nieuwe, maar eerder door het verbeteren van bestaande wegen. Het openbaar vervoer blijft voorkeur houden boven het particulier vervoer. Maximumsnellheden worden gehandhaafd, de verkeersveiligheid heeft voorrang.

Gezondheidszorg

Het „voorkomen is beter dan gene-

zen” krijgt een vaste plaats in het beleid. Dit rechtvaardigt ook een krachtig accent op de voorlichting. Doel is o.a. de controle te versterken op spreiding en kwaliteit van de gezondheidsvoorzieningen.

Huisvesting

Een goede *huisvesting* voor de minst draagkrachtigen blijft een hoofdlijn in het beleid. Daarbij wordt ook gedacht aan de buitenlandse werknemers, en hun gezinnen. Er moet nauwlettend op worden toegezien dat de „sociale” woningbouw ten goede komt voor wie hij bedoeld was: het stelsel van individuele huursubsidies zal daaraan mede moeten bijdragen.

Grondbeheer

Een juist *beheer van de grond* staat centraal in de grondpolitiek. Daaraan behoren eigendomsvragen ondergeschikt te zijn. De overheid komt een voorrangpositie bij de aankoop van grond toe; zij moet grond kunnen kopen tegen een prijs waaruit invloeden van speculatie en van verrichte of nog te verrichten overheidsinvesteringen zijn verwijderd. Onteigening tegen de naakte gebruikswaarde wijzen wij af als een te gebrekkige en daardoor vaak onbillijke schadevergoeding aan de vorige eigenaar.

Regionaal beleid

Bij het streven naar een leefbaar land is het *regionaal* beleid van wezenlijke betekenis. Onjuist en onwettelijk is het te streven naar gelijkheid van de gemiddelde inkomenshoogte tussen de verscheidene regio's. Uitgangspunt behoort te zijn, het eigenlijke van elk landsdeel tot zijn recht te laten komen, zowel in cultureel als in sociaal en economisch opzicht. Daarbij is een gericht beleid nodig ter voorkoming en bestrijding van regionaal bepaalde haarden van structurele werkloosheid.

3b. Eigen vrijheid, eigen offers

De financiering van al deze activiteiten blijft - zoals ook uit het vorig deel van dit program al bleek - intussen een punt van zorg. Een eigen bijdrage van de Nederlandse burger voor de bekostiging van voorzieningen, kan in dit verband natuurlijk helpen, kan dingen mogelijk maken die zonder dat niet mogelijk of betaalbaar zouden zijn.

Toch is deze praktische reden niet de enige, en zelfs niet de *hoofdrede* om het thema „eigen vrijheid - eigen offers” in dit program apart aan de orde te stellen.

Die reden is vooral gelegen in het grote accent, dat in dit gehele program op de eigen menselijke verantwoordelijkheid wordt gelegd. In een samenleving, waarin vrijheden niet „open gaan” naar de dienst aan de ander, en alleen maar in het teken staan van de ruimte om te doen en te laten wat men zelf wil, is het zinspelen op eigen bijdragen alleen maar een aantasting van die eigen „vrijheid” die zoveel mogelijk moet worden vermeden. Maar dat ligt anders wanneer we het over een samenleving hebben die door het dragen van veelkleurige verantwoordelijkheden is getypeerd. Verantwoordelijkheid bindt eigen vrijheid en eigen inzet aan elkaar. Een over-

heid mag van volwassen burgers verwachten, dat zij bereid zijn direkt bij te dragen in de bekostiging van die voorzieningen, die meer specifiek op de bevordering van hun eigen ontplooiing, hun eigen gemak of hun eigen „levensruimte” zijn gericht.

Vandaar, dat wij het niet meer dan blijk vinden, dat het merendeel van de Nederlandse staatsburgers - namelijk zij die een goed inkomen hebben - de volle kosten van hun eigen huisvesting betalen.

Bij *onderwijsvoorzieningen* dient, het basisonderwijs onder de leerplicht uitgezonderd, een eigen bijdrage voluit gehandhaafd te blijven. Financiering van sociale voorzieningen en voorzieningen van culturele aard behoren, wanneer het geen elementaire voorzieningen betreft, de figuur van de eigen bijdrage of het gedeeltelijk eigen risico niet zonder meer van de hand te wijzen.

Handhaving van het *verzekeringskarakter* dat aan vele sociale voorzieningen ten grondslag ligt, is voor ons eveneens een belangrijk punt. De daarin opgesloten solidariteitsgedachte is ons als uiting van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor elkaar zoveel waard, dat we alleen al om die reden het stelselmatig overhevelen van premiedruk naar belastingdruk, de zgn. fiscalisering van het stelsel van sociale zekerheid, niet wensen te ondersteunen.

4. Verantwoordelijkheid voor de wereld

Verenigde Naties

168. Nodig is, dat het instituut van de Verenigde Naties blijvend wordt gesteund en versterkt (hoewel het functioneren ervan zorgen baart), omdat het de enige wereldwijde organisatie is die een internationale rechtsorde kan scheppen, aan de groeiende onderlinge afhankelijkheid van landen en volkeren vorm kan geven en het steeds toenemend nationalisme kan tegengaan.

169. Vasthouden aan de universaliteit van de VN. Geen ontneming van lidmaatschapsrechten op een manier die strijdig is met het Handvest.

170. Speciale aandacht voor vredebevorderende en vredebevorderende taken. Veelvuldiger gebruik van mogelijkheden tot vreedzame geschillenbeslechting, waaronder toegang tot Internationaal Gerechtshof.

171. Versterking van de procedures tot bescherming van de rechten van de mens, bijv. door de oprichting van een Raad c.q. Commissariaat voor de Mensenrechten.

Onderstreping van de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen en verwerping van elke vorm van discriminatie; in de noodzakelijke omgang en samenwerking met totalitaire en niet-democratische staten, ook deze zaken aan de orde blijven stellen.

Wapenbeheersing en ontwapening

172. Actieve inzet, met name door lidmaatschap Geneefse Ontwapeningscommissie en deelname aan MBFR-besprekingen, voor effectieve maatregelen tot beheersing en vermindering van bewapening, met name van wapens voor massale vernietiging. Dat betekent o.m.:

a. een geringer accent op (het dreigen met) het eventuele gebruik van kernwapens in de defensiestrategieën; daarbij waken voor aantasting van de veiligheid als gevolg van onevenwichtigheden in de conventionele bewapening;

b. afremming vooral van de kwalitatieve nucleaire bewapeningswedloop met name door de totstandkoming van een volledige stopzetting van alle kernproeven;

c. het actief steunen van het tot stand komen van kernwapenvrije zones te beginnen in gebieden waar het kernwapen zijn intree nog niet heeft gedaan;

d. versterking van het waarborgenstelsel van het Internationale Agentschap voor Atoomenergie als bijdrage tot de niet-verspreiding van kernwapens;

e. streven naar een overeenkomst tot verbod van bezit van chemische wapens;

f. het steunen van maatregelen die be-

ogen wereldwijde regelingen te treffen om de ontwikkeling van nieuwe wapensystemen tijdig af te remmen en onder controle te houden.

Oost-West-verhouding

173. Krachtige bevordering van de doelstellingen van de Slotakte van de Conferentie voor Europese Veiligheid en Samenwerking. De Slotakte vormt één geheel, d.w.z. een hechte basis voor de normalisering van de verhoudingen in Europa vereist de naleving van zowel de afspraken over de verhouding tussen staten, als die over economische samenwerking en over de contacten tussen mensen en volkeren.

174. Normalisering moet mede tot uitdrukking komen in een vermindering van de militaire confrontatie door afspraken in het MBFR-overleg over een globaal gelijk bewapeningspeil op een lager niveau.

175. Aangezien er nog geen echte normalisering van de verhoudingen in Europa is, blijft de NAVO onmisbaar voor het behoud van vrede en veiligheid, voor het voorkomen van oorlog - met eerbiediging van de strategie van het aangepaste antwoord - en voor het beschermen van de democratische en maatschappelijke waarden, die in onze samenleving gelden. Het democratisch karakter van het bondgenootschap beklemtonen.

Europa

176. Het is geboden dat in het gehele Nederlandse beleid bij voortdurende een Europese optiek wordt gehanteerd, die ertoe leidt dat in toenemende mate het beleid op basis van wederkerigheid wordt afgestemd op dat van de Europese partners.

In het Nederlandse beleid moet met name tot uitdrukking komen, dat inflatie en werkloosheid alleen nog maar mede in Europees verband oplosbaar zijn.

177. De Nederlandse christen-democraten besteden speciale aandacht aan de formulering van een gezamenlijk beleid van alle Europese christen-democraten. Hoofdpunten daarbij zijn een democratisch Europa dichter bij de burger te brengen en de politieke cohesie in West-Europa te versterken. Het doen slagen van directe verkiezingen voor het Europees Parlement is een prioriteit.

178. Op weg naar de Europese Unie is het gelet op wat de Belgische christen-democraat Tindemans heeft voorgesteld - voor het beleid van de lidstaten van grote betekenis, dat zij onderling verplichtingen aanvaardden inzake inhoud en hantering van:

a. het interne monetaire beleid: controle op de geldhoeveelheid;

b. het begrotingsbeleid: omvang en financiering van de tekorten;

c. de conjunctuurpolitieke instrumenten;

d. de inflatiebestrijding;

e. beginselen van een sociaal en milieubeleid.

Gewaakt moet worden tegen uitholling van effectief gebleken typisch communautaire verworvenheden. Nationale bevoegdheden moeten worden overgedragen aan communautaire organen. Tegelijkertijd wordt het Europees Parlement toegerust met effectieve controlerende bevoegdheden en sanctiebevoegdheden.

179. In verband met de schaalvergroting

van de structurele vraagstukken zet Nederland zich in voor een Europees sociaal beleid, dat in de lidstaten leidt tot gemeenschappelijk aanvaarde grondslagen zowel op het gebied van de werkgelegenheid als de medezeggenschap; daarnaast voor een Europese industrie-, energie- en milieupolitiek met een daarop afgestemd concurrentieregiem in de lidstaten zowel als op Europees niveau. In een actief regionaal beleid wordt de Europese solidariteit tot uiting gebracht. Aandacht voor nadelige structurele ontwikkelingen in bepaalde regio's als gevolg van de voortschrijdende internationale arbeidsverdeling.

180.

Uitbreiding van de samenwerking op buitenlands politiek gebied en bijdragen tot het spreken met één stem in de wereld. Die samenwerking wordt dienstbaar aan de taken van Europa in de wereld zoals de bescherming van de mensenrechten, het bevorderen van ontwikkelingssamenwerking, het totstandbrengen van nieuwe economische structuren en het bijdragen aan het oplossen van conflicten elders in de wereld.

181.

Speciale aandacht voor Portugal, Griekenland en Spanje; ondersteuning van ontwikkelingen die duiden op behoud, uitbouw en vergroting van democratische krachten.

182.

Bevordering van de Europese samenwerking - binnen NAVO-kader - op het gebied van produktie en normalisatie van conventionele wapenrusting en logistiek. Geen Europese kernmacht. In dat kader is het noodzakelijk dat de Britse en Franse kernmachten worden afgebouwd.

Energievoorziening

183.

Voor Europa - dus ook voor Nederland

- is bij het grondstoffenvraagstuk van groot belang het veiligstellen van de energievoorziening tegen een redelijke prijs. Dit moet in de Noord-Zuid-dialoog meespelen bij de formulering van uitgangspunten voor nieuwe structuren in wereldeconomie en handel.

Via het International Energy Agency bevordert Nederland, ook in het belang van de ontwikkelingslanden, de ontwikkeling van alternatieve energiebronnen.

In de politieke dialoog van de EEG-landen met de Arabische staten moeten de overdracht van kennis en technologie aan de olielanden en de door deze te geven energiegarantie hoog op de agenda prijken.

Midden-Oosten

184.

Een oplossing van het Midden-Oostenconflict vereist, dat Israël en zijn Arabische buurlanden kunnen bestaan binnen veilige en erkende grenzen, dat territoriale bezettingen worden beëindigd en dat de positie der Palestijnen in staatkundige vorm wordt geregeld.

Zuidelijk Afrika

185.

Afwijzing apartheidspolitik in Zuid-Afrika, Namibië en Rhodesië. Onverkorte steun aan wapenembargo- en sanctieresoluties van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Bijdragen aan oplossingen langs vreedzame weg.

Nederlandse Antillen

186.

Alle medewerking wordt verleend aan het streven naar onafhankelijkheid van de Nederlandse Antillen. Het wordt niet in overeenstemming met de interne zelfstandigheid van de Nederlandse Antillen geacht een datum te bepalen voor de onafhankelijkheid.

Nederland neemt actief deel aan de opstelling en uitvoering van een integraal ontwikkelingsplan voor alle eilanden, het biedt hulp bij decentralisatie en rationalisatie van het bestuursapparaat en bevordert de opnemings van de Nederlandse Antillen in regionale verbanden.

Ontwikkelingssamenwerking

187.

Er is een beweging naar een nieuwe internationale economische orde gaande. Daarin moet gezocht worden naar gelijkwaardigheid van alle landen die aan het economische proces deelnemen, en naar daadwerkelijke erkenning van de onafhankelijkheid van ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen.

In dit kader bepleiten wij, dat deze nieuwe economische orde:

a. vorm en inhoud geeft aan de rechtmatige belangen van de deelnemende landen, met name de ontwikkelingslanden;

b. gericht is op een rechtvaardiger inrichting van de wereldhandel, het internationale geldwezen en de industriële produktie;

c. regelingen bevat teneinde de ontwikkelde landen rechtvaardige prijzen te laten betalen voor de grondstoffen en andere produkten die zij uit ontwikkelingslanden betrekken.

De Nederlandse ontwikkelings-inspanning mag niet terugvallen onder de bereikte 1½% van het netto nationaal produkt. Bij keuze, beschrijving, uitvoering en evaluatie van projecten van ontwikkelingssamenwerking dient te worden ingebracht de uitwerking van het beleid op het maatschappelijk functioneren van de vrouw. Speciale zorg hiervoor is geboden.

188.

a. Grotere aandacht voor de kwaliteit van de hulp, die gericht moet zijn op

de allerarmsten en verzorgd door overheden en organisaties die corruptie willen uitbannen en een niet-verpolitiekte vorm van hulp nastreven.

b. Voorlichtingsactiviteiten ten aanzien van de internationale solidariteit van Nederland voldoen aan eisen van doelmatigheid en vinden plaats in aansluiting op het werk van bestaande particuliere organisaties.

c. Omzetting van het Europese voedseloverschottenbeleid in een wereldvoedselbeleid.

d. Aandacht voor volkswoningbouw en bejaardenzorg in de ontwikkelingslanden als belangrijke knelpunten voor een gezonde demografische, sociale en culturele ontwikkeling.

189.

De hulp wordt geconcentreerd op landen, die een hoge plaats geven aan verbetering van de levensomstandigheden van de allerarmsten, die een relatief laag inkomen per hoofd hebben en die ernst maken met het eerbiedigen van de rechten van de mens. Het is in het belang van de ontvangende landen als de hulp niet gebonden wordt aan besteding in het gevende land. Daartoe streven naar internationale overeenstemming over ontbinding van de hulp.

190.

Bij het bepalen van een standpunt over een land dat gewapende interventie pleegt in andere landen, wordt het geven van ontwikkelingshulp heroverwogen.

191.

Bij het streven naar een betere internationale arbeidsverdeling moeten de gevolgen voor bepaalde bedrijfstakken zo goed mogelijk worden opgevangen door aanpassing en specialisatie in deze sectoren. De internationale arbeidsverdeling moet derhalve ook meewegen bij het nemen van in-

dustriepolitieke maatregelen van de overheid.

192.

Ten aanzien van particuliere investeringen in ontwikkelingslanden door transnationale ondernemingen is het opstellen van een internationale code van gedragsregels noodzakelijk. Ook zijn internationale rechtsregels nodig voor nationalisering van buitenlands vermogen en voor een procedure voor beslechting van geschillen op dit gebied. Investerings van kleinere dan transnationale ondernemingen verdienen aanmoediging.

193.

Ofschoon projecten op grote schaal in de ontwikkelingslanden niet gemist kunnen worden, dient het Nederlandse ontwikkelingsbeleid bijzondere aandacht te geven aan kleinschalige projecten, met name in de sfeer van missie en zending. Goed toegeruste particuliere organisaties dienen daarbij ingeschakeld te worden.

194.

Het beleid erkent de eigen waarde van het ontwikkelingswerk van particuliere organisaties, zoals die in de sfeer van missie en zending. Projecten in het kader van de medefinanciering worden slechts getoetst aan algemene criteria van regeringsbeleid.

195.

Nederland streeft naar een communautair gevoerd ontwikkelingsbeleid van de Europese Gemeenschap. De overeenkomst die de Gemeenschap gesloten heeft met de Afrikaanse, Pacificische en Caraïbische landen, wordt naar letter en geest uitgevoerd en geleidelijk aangepast bij de eisen van een wereldomvattend beleid.

Defensie

196.

De Nederlandse defensie-inspanning blijft in NAVO-verband gericht op het

voorkomen van oorlog, het beheersen van crises, en het beschermen van de democratische en maatschappelijke waarden die in onze samenleving gelden. De strijdkrachten dragen bij tot stabiele verhoudingen in Europa.

197.

De omvang van de Nederlandse bijdrage aan de NAVO is afhankelijk van de internationale veiligheidssituatie. Bij de onderhandelingen met de NAVO-bondgenoten over de verdere taakverdeling, specialisatie en standaardisatie, moet ervan worden uitgegaan dat de materiële defensie-inspanning, zoals deze in de Defensienota 1974 is voorzien, kwalitatief op peil blijft. Veranderingen in internationaal aanvaarde verplichtingen vinden alleen na bondgenootschappelijk overleg plaats.

198.

Taakverdeling, standaardisatie en integratie binnen de NAVO worden met kracht bevorderd. Bestudeerd zal worden of één of meer van onze krijgsmachtonderdelen kunnen integreren met die van één of meer van onze buurlanden. Een grotere onderlinge afhankelijkheid van de Europese bondgenoten wordt aanvaard, zij het dat gewaakt wordt tegen monopolieposities.

199.

De nadruk komt te liggen op snelle inzetbaarheid van de strijdkrachten. De organisatie wordt gestroomlijnd en de exploitatielasten worden teruggedrongen. Daartoe wordt intensief samengewerkt tussen de krijgsmacht delen.

200.

Bevordering van de totstandkoming van een eigentijds materieel en formeel straf- en tuchtrecht, waarbij de berechting in vredetijd van militairen voor strafbare feiten dient te worden ondergebracht bij gespecialiseerde kamers van de gewone rechterlijke macht.

Toelichting op 4: Verantwoordelijkheid voor de wereld

„In de internationale samenleving van volkeren zal de plaatsbepaling van Nederland in de eerste plaats getypeerd moeten zijn door solidariteit met wat arm is en geen voldoende bescherming geniet, alsook door een strikte naleving van internationale rechtsbeginselen in dienst van een vreedzaam samenleven van alle volkeren. Vanuit dit standpunt heeft ontwikkelingssamenwerking prioriteit. Deze kenmerken van internationale politiek behoren bij de gewenste verdergaande integratie van Europa in het bijzonder vorm te krijgen. Deze integratie zal alleen tot stand mogen worden gebracht in het kader van verdergaande democratisering van de Europese instellingen”.

„De ongebreidelde bewapening zoals manifest in de zogenaamde bewapeningswedloop, dwingt tot een veiligheidsbeleid, waarin wapenbeheersing en ontwapening van vitaal belang zijn voor de internationale veiligheid.

De Nederlandse defensie-inspanning behoort afgestemd te worden op een in bondgenootschappelijk verband aanvaard niveau. Daarbij dienen wij ons er echter ernstig van bewust te zijn dat er een perfectionering van het wapentuig gaande is, die de schepping als zodanig bedreigt. Dit versterkt de noodzaak van een wereldomvattende bezinning over de grens van toegestaan wapengebruik door overheden”. (Art. 12 en 11, program van uitgangspunten).

Ontwikkelingen wapentechniek

Het zou geen zin hebben brandspuiten uit te vinden die gelijk met het vuur de

hele stad zouden vernietigen. Een dergelijk monsterapparaat is nooit gebruikt; geen brandweercommandant zou daar verantwoordelijkheid voor aanvaarden. Zijn opdracht is brandblussen, ook al kan hij daarbij niet altijd schade aan belendende percelen vermijden. Voor het uitvinden van wapens bestaat een dergelijke aan menselijke verantwoordelijkheid gebonden beperking niet. Als wetenschap en techniek nog dodelijker instrumenten, nog verder- en diepgaander vernietigingsmiddelen weten te vinden, worden ze gemaakt. De wapentechniek erkent slechts technisch-bepaalde grenzen. Die grenzen zijn reeds zo wijd geworden, dat er thans een „overkill-capaciteit” bestaat. Dat betekent eigenlijk dat er in de wereld reeds meer en venijniger wapens voorhanden zijn, dan voor het doden zelfs van heel de mensheid nodig zouden zijn.

Waar de wapentechniek een zo zelfstandige macht werd, door geen enkele norm begrensd of gebonden, zal de overheid zich meer dan ooit op het gebruik van de voorhanden zijnde wapens moeten bezinnen. Voor ons geldt, dat een passende defensie-inspanning in onze huidige wereld nog steeds onmisbaar is. Een eenzijdige ontwapening zou de verleiding voor mogelijke tegenstanders te groot kunnen maken en een tekort aan rechtsbescherming betekenen voor alle hier levenden. Maar wel zal voor elke overheid een zekere verhouding moeten bestaan tussen de omvang van het onrecht dat zij wil keren en de omvang van haar militaire weerwoord. Die verhouding nu raakt bij een mo-

derne wapentechniek - die soms zelfs de schepping als geheel bedreigt - fundamenteel zoek.

NAVO

Als klein land dat zelf nauwelijks wapenfabricage binnen zijn grenzen heeft zou Nederland dan ook naar ons oordeel het initiatief moeten nemen tot het beleggen van een internationale conferentie, waarin wetenschapsmensen en politici in de breedst mogelijke samenstelling proberen tot een gemeenschappelijk standpunt te komen ten aanzien van deze uit de hand gelopen ontwikkeling.

Het is een initiatief, dat we hier met de grootst mogelijke klem bepleiten; de huidige situatie is er te ernstig voor om welke kans dan ook ongebruikt te laten.

Een dergelijk initiatief zou uiteraard nauw aansluiten bij het blijvend ondersteunen van elk initiatief tot verdergaande wederzijdse ontwapening. Onze noodzakelijke kritische instelling ten opzichte van de ontwikkeling van de moderne wapentechniek en van het moderne wapengebruik zal ook gevolgen moeten hebben ten aanzien van het gebruik van militaire mogelijkheden binnen de NAVO. Nederland zal binnen de NAVO moeten voorstellen dat de mogelijkheid wordt onderzocht om als NAVO samen met het Warschau-Pact een verklaring van niet-eerste gebruik van kernwapens af te leggen. Voorwaarde daartoe is dat er een globaal conventioneel evenwicht bestaat tussen NAVO en Warschau-Pact.

Buitenlands beleid Nederland

De *buitenlandse politiek* van Nederland als geheel zal naar onze mening door twee invalshoeken getypeerd moeten zijn:

a. het vestigen en versterken van een internationale rechtsorde;

b. solidariteit met mensen en volken die verdrukt worden, armoede lijden of op enig andere wijze tussen wal en schip dreigen te raken.

De „gerichte aandacht” welke we van ons binnenlands beleid vragen voor de nood van mensen en groepen, zal met andere woorden ook moeten gelden voor landen, volken en groepen elders in de wereld.

Dat geldt voor Latijns-Amerika, Afrika, Azië en de communistische landen. Overal, geen land uitgezonderd, moeten wij opkomen voor de ontrechten en geknechten. Hierdoor moet ook ons standpunt worden bepaald ten aanzien van de problemen die Zuidelijk Afrika en het Midden-Oosten in de wereldsamenleving opleveren.

Wij noemen die gebieden in het program echter met name omdat de toestand daar een bedreiging vormt voor de internationale vrede en veiligheid.

De, in het eerste deel van dit program bepleite „forums voor gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheden”, komen hier eveneens aan bod. Het instrument van de Verenigde Naties betekent reeds zo'n forum. Het werkt niet volmaakt, doch mag zeker niet worden afgebroken. De Europese Gemeenschappen betekenen eveneens een forum dat reeds nuttig werkt. De NAVO kan evenmin gemist worden. Daarnaast kunnen en moeten in een flexibele buitenlandse politiek echter nieuwe platforms worden gezocht.

Europa

Voor wat *Europa* betreft is het duidelijk dat verschillende taken van de Nederlandse overheid uitsluitend op bivennationaal vlak kunnen worden uitgeoefend. Alleen in EG-verband kunnen inflatie en werkloosheid effectief worden bestreden en nieuwe openingen voor de ontwikkelingslanden op de wereldmarkt worden geboden. Ook in Europa dienen de sociale partners (vakbeweging en ondernemers) platformen voor ontmoeting en overleg te

vinden. Speciaal ook voor wat activiteiten van multinationale ondernemingen binnen de lidstaten betreft.

De totstandkoming van de *Europese Unie* dient door Nederland positief te worden bepleit. Voor zover deze, binnen het kader van de vorming van een economische unie, met verdere wezenlijk verdergaande gezagsoverdracht gepaard zou gaan moet echter:

a. worden verzekerd dat democratisch controle door een Europees Parlement op het aanwenden van deze bevoegdheden metterdaad mogelijk is;

b. bij voorkeur in aanvullende protocollen op het EG-verdrag worden vastgelegd, dat in het Europa van morgen de sociale en economische ontwikkeling dient te zijn afgestemd op zowel eisen van daadwerkelijke openheid naar de arme landen in deze wereld

als op een intern verantwoord sociaal en milieubeleid.

Ontwikkelingssamenwerking

In de wereld van vandaag dienen wij ons medeverantwoordelijk te weten voor rechtvaardige verhoudingen over het gehele aardrond. Dat is voor ons de diepste grond bij het streven naar ontwikkelingssamenwerking. De ontwikkelingslanden dienen te worden geholpen door een stelsel van algemene preferenties; ook moeten zij in principe geheel vrije toegang hebben tot de gemeenschappelijke markt. Wij mogen er geen vrede mee hebben dat ontwikkelingssamenwerking maar zo'n kleine rol speelt in het denken van veel Nederlanders. Activiteiten welke er op gericht zijn een grotere bewustwording op te wekken verdienen dan ook de blijvende steun van de overheid.

Financiële verantwoording

Het opstellen van een financieel antwoord verkiezingsprogramma voor de komende periode is een moeilijke zaak. Het is een niet weg te praten realiteit, dat ter wille van het bitter noodzakelijke werkgelegenheidsherstel in onze economie en de investeringen die dat vergt, grenzen moeten worden gesteld aan de opmars van de „collectieve sector” in de economie: hoe meer de overheid zelf uitgeeft en (via het stelsel van sociale zekerheid) doet uitgeven, hoe meer zij ook de ruimte bedreigt, die in onze economie voor het werkgelegenheidsherstel op langere termijn nodig is. Bovendien komen steeds duidelijker bepaalde grenzen in zicht aan wat nog via belastingheffing extra aan een bevolking als de onze kan worden opgelegd.

In de afgelopen jaren is het stijgingstempo van de collectieve sector in het nationale inkomen zo fel opgelopen - tot dicht bij een 2% toeneming binnen het nationale inkomen per jaar -, dat een terugdringing van dit stijgingstempo tot in de buurt van 1% al grote problemen oproept; en elke stap, die nog verder op dit terugdringingspad wordt gezet, is niet alleen moeizamer en pijnlijker, maar staat ook meer vitale beleidsonderdelen naar het leven.

In dit programma is gekozen voor een benadering, waarbij een taakstelling wordt aangehouden voor de ontwikkeling van de collectieve sector in het nationale inkomen, die - ter wille van met name de werkgelegenheidsbelangen - duidelijk onder de 1% ligt.

Bij een te verwachten groei van 3½ à 3% per jaar zal in de komende kabinetsperiode de toename in de collec-

tieve sector, uitgedrukt in procenten van het nationale inkomen, maximaal 0,6 à 0,7% per jaar mogen bedragen. Dit zal niet direct kunnen worden gerealiseerd. Er zijn grenzen aan wat op korte termijn aan ombuiging kan worden bereikt; de snelheid van een mammoettanker laat zich niet in korte tijd tot nul brengen. In ieder geval zal rond 1980/1981 de hiergenoemde norm gehaald moeten worden.

De norm voor de collectieve sector moet heel serieus genomen worden. Ontsnapping via een vergroting van het financieringstekort is niet te aanvaarden. Sterker nog: dit financieringstekort zal omstreeks 1980/1981 teruggebracht moeten zijn tot ca. 4% van het nationale inkomen.

Aan deze eis voor een verantwoord anti-inflatiebeleid voldoet dit programma onder de veronderstelling, dat de verhoging van het reëel beschikbare loon tot 1% beperkt zal kunnen blijven. Daarom zullen niet alleen voor de overheid, maar ook voor de burgers de komende jaren in het teken van matiging staan. Het doel daarvan, met name meer werkgelegenheid, zal de zich ook voor anderen verantwoordelijk voelende mens aanspreken. Noodzakelijk zullen zijn een rem op de inkomens, enige aanpassing van de positie van ambtenaren, het weer in de hand krijgen van de kostengroei van ons stelsel van sociale zekerheid en beperking van bepaalde subsidies. In dit programma blijft overigens volledig overeind, dat naar de economisch zwakken in onze samenleving onze bijzondere zorg blijft uitgaan.

Hoewel het programma ervan uitgaat, dat offers gebracht zullen moeten wor-

den in vele sectoren van onze samenleving, teneinde een beter perspectief te krijgen voor de toekomst, moet er wel op gewezen worden, dat in dit programma niet op alle punten van extra matiging wordt uitgegaan. In dit ver-

band moeten bijvoorbeeld genoemd worden: bescherming van de zwakke en bedreigde mens, stimulering van de ontwikkelingssamenwerking, verbetering van het onderwijs op een aantal punten en een krachtiger milieubeleid.

Trefwoordenregister

Dit register heeft alleen betrekking op de 200 punten van het eigenlijke verkiezingsprogramma (pag. 10-63). De cijfers achter de trefwoorden verwijzen naar de nummers van de programma-punten. Als een cijfer vet is gedrukt, betekent dit dat het betrokken onderwerp ook aan de orde komt in een of meer volgende punten.

- Abortus 56, 149
- Adoptie 56
- Alleenstaanden 4, 154
- Ambtenarsalarissen 112
- Antillen 186
- Arabische landen 183
- Arbeidsmarktbeleid 101
- Arbeidsverdeling, internationale 191
- Asielrecht 18

- Bedrijfsleven, overleg (organen) 22, 88
- Bejaarden 9, 142
- Belasting(en)
  - algemeen 119
  - eigen woning en — 122
  - gehuwde vrouw 124
  - kinderaftrek 111
  - sparen en — 125
  - successierecht 129
  - vermogens— 127
  - vermogenswinst— 128
  - „zwart geld” 120
- Bestuur, binnenlands
  - algemeen 19, 28, 130
  - decentralisatie 131
  - democratisch — 130
  - departementale indeling 137
  - inspraak 19
  - openbaarheid 130
  - reorganisatie — 131
- Bezitsvorming 125
- „Bio-industrie” 75
- Buitenlands beleid
  - algemeen 168
  - Europese Gemeenschap 176
  - Europese veiligheid 173
  - kernwapens 172
  - NAVO 175
  - Oost-West-verhouding 173
  - rechten van de mens 171
  - Verenigde Naties 168
  - wapenbeheersing 172
- Buitenlandse werknemers 14, 154
- Burgemeesters 133

- Collegevorming 20
- Commissarissen der koningin 133
- Consumentenbeleid 78
- Criminaliteit 50
- Cultuurbeleid 60

- Defensie
  - algemeen 196
  - Europese samenwerking 182, 198
  - NAVO 175, 196
  - straf- en tuchtrecht 200
- Drugs 13

- Economisch beleid
  - herstructurering 87, 180, 191
  - produktie 31
  - regionaal beleid 87, 90, 179
- Economische groei 76, 87
- Economische orde
  - internationale — 180, 183, 187
  - Nederlandse — 70, 87, 99
- Emancipatiebeleid 3, 39, 102, 137, 187
- Energiebeleid
  - algemeen 82
  - Europese Gemeenschap 179, 183
- Europees Parlement 178
- Europese Gemeenschap
  - algemeen 176
  - defensie 182
  - energiebeleid 183
  - Europees Parlement 177
  - Europese Unie 178
  - landbouwbeleid 92, 188
  - ontwikkelingssamenwerking 86, 180, 188, 195
  - regionaal beleid 179
  - sociaal beleid 179
- Europese kernmacht 182
- Europese veiligheid 173, 196
- Euthanasie 58, 149

- Financiële verantwoording 200 (na—)
- Fusies (van ondernemingen) 35

- Geestelijke gezondheidszorg 6, 13, 151
- Gehandicapten 7, 13, 142, 154
- Geluidshinder 74
- Gemeenten
  - algemeen 131
  - collegevorming 29
  - financiering 134
  - grondpolitiek 162
  - herindeling 132
- Gevangeniswezen 52
- Gezin
  - algemeen 3
  - onvolledig — 4, 124

- Gezondheidszorg
  - zie Volksgezondheid
- Goederenvervoer 146
- Griekenland 181
- Grondpolitiek 161
- Grondstoffenbeleid 82, 187

Huurbeleid 156, 159

- Inflatiebestrijding 107, 178
- Inkomensbeleid
  - algemeen 108
  - kinderbijslag 111
  - loonbeleid 107
- Inspraak 19, 21, 138
- Investerings, bedrijfs- 71, 192
- Isolatie (woningen en gebouwen) 74, 83
- Israël 184

- Jeugdbeleid
  - algemeen 10
  - jeugdwerkloosheid 101
- Justitie 50

- Kabeltelevisie 69
- Kernenergie 85
- Kernwapens 172
- Kinderbescherming 11
- Kinderbijslag en -aftrek 111
- Kleinschaligheid
  - bedrijven 31
  - ontwikkelingsprojecten 193
- Kunstbeleid 60

- Land- en tuinbouw
  - algemeen 92
  - EG-beleid 92
  - grondpolitiek 166
  - intensieve veehouderij 75
  - landschapsbeheer en — 77
  - structuurbeleid 96
- Landschapsbehoud 77
- Loonbeleid
  - algemeen 107
  - ambtenaren 112
  - kinderbijslag 111
  - prijscompensatie 107
- Luchthavens 144

- Maatschappelijke dienstverlening 2
- Medezeggenschap 24, 179
- Mediabeleid 66
- Midden- en kleinbedrijf 31, 98, 139
- Midden-Oosten 183
- Middenschool 41
- Milieubeleid 71, 140, 179
- Militair straf- en tuchtrecht 200
- Minderheidsgroepen 14
- Monetair beleid 107, 178, 187

- Monumenten 63
- Musea 63

- Namibië 185
- Natuurbehoud 77
- NAVO
  - algemeen 175, 196
  - standaardisatie en taakverdeling 197
- Noordzee 77

- Omrloopbeleid 67
- Ondernemingen
  - fusies 35
  - investeringen 71
  - medezeggenschap 24
  - midden- en kleinbedrijf 31
  - multinationale — 192
  - stadsvernieuwing en — 141
  - taken van — 70
- Onderwijs
  - algemeen 36
  - arbeidsmarkt en — 101, 104
  - basis — 40
  - beroeps — 43
  - buitengewoon lager — 40
  - godsdienst — 40
  - hoger — 46
  - inspraak 21
  - kleuter — 40
  - leerkrachten 39, 48
  - leerplicht 47
  - middenschool 41
  - „open school” 47
  - participatie 44
  - samenwerkingsscholen 37
  - schoolbegeleidingsdiensten 39
  - voortgezet — 42
  - vrijheid van — 36
  - wederkerend — 47
  - wetenschappelijk — 45
- Ontwikkelingssamenwerking
  - algemeen 187
  - bedrijfsleven en — 192
  - Europese Gemeenschap 86, 180, 195
  - hulpverlening 187
  - particuliere organisaties 188, 193
  - preferenties 86
  - wereld economie en -handel 180, 183, 187, 191
  - wereldvoedselbeleid 188
- Oost-West-verhouding 173
- Openbaarheid (van bestuur) 130

- Palestijnen 184
- Parkeerbeleid 142
- Pedagogische centra 39
- Pensionering 9
- Pers 66
- Politie 51, 135

Pornografie 55
 Portugal 181
 Productie, industriële —
 — etikettering 80
 — internationale — 187
 — kleinschalige — 31
 — kwaliteitsmerk 78
 — levensduur 83
 — wegwerpartikelen 83
 Provincies 131
 Prijsbeleid 99, 107
 Prijscompensatie 107

 Raden van commissarissen 27
 Rechten van de mens 171, 180, 189
 Reclame 59, 81
 Regionaal beleid 87, 90, 179
 Rhodesië 185
 Ruimtelijke ordening 138

 Samenleving 1
 Samenwonenden 4, 129
 Scheepvaart 145
 Schoolbegeleidingsdiensten 39
 Sociaal beleid
 — arbeidsmarktbeleid 101
 — Europese Gemeenschap 179
 — inkomensbeleid 108
 — loonbeleid 107
 — sociale verzekeringen 113
 — werkgelegenheid 87, 101, 179
 — werkloosheid 90, 101, 104
 Sociaal-economische Raad 22
 Sociale verzekeringen
 — algemeen 113
 — indexering 115
 — misbruik / oneigenlijk gebruik 114
 Spanje 181
 Sport 64
 Spreiding rijksdiensten 91
 Stadsvernieuwing 103, 140, 159, 164
 STER 81
 Studiefinanciering 49
 Successierecht 129

 Universiteiten 46

Venootschapsrecht 26
 Verenigde Naties 168
 Verkeer en vervoer
 — algemeen 83, 140, 142
 — goederenvervoer 146
 — openbaar vervoer 140, 142
 — platteland 143
 — verkeersveiligheid 142
 Vermogensaanwasdeling 110
 Visserij 97
 Volksgezondheid
 — algemeen 5, 13, 56, 148
 — eigen bijdrage 118, 167
 — geestelijke — 6, 13, 151
 — kostenbeheersing 152
 — particulier initiatief 150
 — patiënten, rechten van — 5, 149, 151
 — tandheelkunde 150
 Volkshuisvesting
 — algemeen 138, 154
 — eigen-woningbezit 122, 157, 159
 — huurbeleid 156, 159
 — woningbouw 74, 158

 Waddenzee 77
 Wapenbeheersing 172
 Waren, keuring en etikettering van — 78, 80
 Wegenbouw 142
 Wereldeconomie en -handel 180, 183, 187, 191
 Werkende jongeren 12, 44
 Welzijnsbeleid
 — organisatie — 136
 — particulier initiatief 136
 Werkgelegenheid, bevordering — 87, 101
 Werkloosheid, bestrijding —
 — algemeen 90
 — jeugdwerkloosheid 101
 — „passende arbeid” 104
 Woningbezit, eigen — 122, 157, 159
 Woningbouw
 — algemeen 74, 158
 — financiering 159

 Zelfstandigen
 — algemeen 93
 — belastingen en — 127, 129
 Zuid(elijk) Afrika 185